

Kéri Nagy Zsolt

A magyar nemzetpolitika szerepe a térség stabilitása tükrében

A Magyar Köztársaság számára, mint a nemzetközi rendszer egyik szereplőjének nemzeti értékei és érdekei védelme, valamint a befolyás érvényesítése érdekében a mindenkori államhatalom céljainak eléréséhez az adott hatalmi potenciálon alapuló eszközök között – a gazdasági és a katonai potenciál mellett – a diplomácia és a külpolitika eszköztára áll rendelkezésre. Hazánk külpolitikáját a mindenkori kormányok magatartása jellemzi a nemzetközi rendszerben, amelynek mindenkori fő irányvonalai határozzák meg a nemzetközi politikát, azaz a külpolitikai célok érdekében más országokkal fenn tartott kapcsolatrendszerek összességét. A mindenkori államhatalom direkt és indirekt eszközökkel befolyásolhatja a nemzetközi kapcsolatokat is, amely az államhatalmon kívüli, nem kormányzati és egyéb szervek, kulturális, sport stb. társadalmi szegmensek kapcsolatainak összességét jelenti.

A fennálló társadalmi és gazdasági rendszer alapjainak, az államhatalom működési bázisát képező alrendszerének alkotmányos módon végrehajtott megváltoztatásának magyar folyamatát a továbbiakban a „rendszer-változtatás” kifejezéssel jellemzem, mivel ez a kifejezés jobban fedí a társadalmi konszenzusos, alkotmányos változás tudatos mivoltát, mint az inkább spontán folyamatot feltételező „rendszer-változás” kifejezés.

Csíráiban már az 1980-as évek végén elkezdődött politikai, társadalmi és gazdasági rendszerváltoztatás után a mindenkori külpolitika alakítóinak a végrehajtó hatalom váltórendszerében történő hatalomgyakorlása politikai ciklusonként befolyásolta a külpolitikát annak megfelelően, hogy konzervatív vagy liberális elveken nyugvó adminisztráció alakult. A rendszerváltoztatás után a magyar külpolitikát alapvetően három fő irányból lehet elemezni: mennyire járult hozzá a térség stabilitásához; milyen súllyal jelentkezett a nemzetiségi kérdés újrastrukturálása; milyen alapon kívánták a nemzetiségi kérdést kezelni.

A témával kapcsolatos kutatás a rendszerváltoztatást megelőző és az azt követő biztonságpolitikai világrenden belül a külpolitikai mozgástér feltérképezésére, azon belül a nemzetiségi kérdés súlypontjának meghatározására törekedett, majd a rendszerváltoztatás utáni új politikai és gazdasági feltételrendszerek között igyekszik bemutatni az Antall-, a Horn- és az Orbán-kormány külpolitikáját a nemzetpolitika és a határon túli kisebbség kezelésére tekintettel. A Medgyessy-kormány nemzetpolitikájának kiérlelt elemzésére a kormányzati tevékenység rövid ideje – tekintettel annak aktuálpoli-

tikai jellegére is – még nem adott lehetőséget. A Magyar Köztársaság gazdasági és politikai mozgásterének ismeretében, valamint a rendszerváltoztatást követő három kormányzat határon túli magyarságot érintő politikájának ismeretében a kárpát-medencei magyarság lehetséges jövőképeinek felvázolása után a mindenkori kormányzat számára tesztek ajánlásokat a nemzetpolitika hatékony gyakorlásának reményében.

1. Európa és a Kárpát-medence stabilitásának általános értékelése az 1989/90-es rendszerváltoztatást követően

Az 1989/90-es rendszerváltoztatással egyidejűleg a világpolitikai változások hatására a stabilitás és biztonság fogalmak is átértékelődtek. Az 1945 és 1989 közötti időszakot az általános és átfogó, két eltérő politikai, társadalmi és gazdasági alapokon szerveződő világrendszer éles, kibékíthetetlennek tűnő szembenállása jellemezte. Mivel a konfliktusok forrását politikai és diplomáciai úton nem lehetett a rendelkezésre álló eszközökkel megoldani, a probléma megoldása kezdetben egyre inkább katonai síkra terelődött. Azonban a technikai-technológiai fejlődés következtében elsősorban a rendelkezésre álló nukleáris csapásmérő és hordozóeszközök által előidézett biztonsági dilemma túlmutatott egy fegyveres megoldás dimenzióján, ezért idővel a konfliktus katonai megoldása sem látszott reális alternatívának. A kialakult szembenállás jellege, a konfliktus megoldása érdekében felhalmozott, de értelmes módon be nem vethető csapásmérő eszköztár végül egy egységes nemzetközi elveken nyugvó kelet–nyugat szembenállást alakított ki. Ehhez a stratégiai stabilitáshoz, a konfliktus kiszélesedésének megakadályozásához tulajdonképpen már az atomfegyverek mindkét nagyhatalomnál történő rendszerbe állítása is elegendő lett volna. Az önkorlátozás és a nukleáris holokauszt közötti választás lehetősége teremtette meg azt a politikai kultúrát, amely végül a fegyverzetkorlátozási és leszerelési megállapodások jelentőségét felismerve a racionalitás talaján a két világrendszer közeledéséhez is hozzájárult.

A stabilitás tisztán katonai vetületének előtérbe helyezése természetesen elterelte a figyelmet a keleti tömb társadalmi és gazdasági fejlődésének kérdéséről. Ez magyarázza részben azt a tényt, hogy a nagyhatalmak szembenállásának megszűnését követően elsősorban csak politikai jellegű megfontolásokból születtek döntések.

A gazdasági-társadalmi fejlődés a két világrendszer szerveződési elveinek megfelelően egymástól eltérő módon következett be. Nyugaton egy, a transznacionális érdekközláció alapuló, tőke, termelési és kommunikációs alapokon nyugvó, évszázados szerves fejlődés következményeként kiforrt rendszerek alakultak ki. A fejlett ipari országok érdekszövetségbe rendeződése a kelet–nyugat szembenállást bár tovább mélyítette, direkt módon azonban nem erre adott válasz volt. Az integráció ugyanis alapvetően az ipa-

ri és technológiai forradalom új szakaszaként olyan mértékű növekedési pályára került, hogy társadalmi, gazdasági és szociális céljai elérése érdekében egy új, nemzetközi struktúra kialakítását tette szükségessé annak érdekében, hogy működési környezete biztosítsa létjogosultságát és fejlődési feltételeit. A keleti integráció ezzel ellentétben katonai kényszer által létrehozott látzat- és kényszerintegráció volt, amely – rendszertanilag is indokoltan – a konfrontáció vesztesévé vált. Ez az integráció lassította a társadalmi-gazdasági és technológiai fejlődést, amely a rendszer végső összeomlásához vezetett, továbbá gátolta a szerves horizontális nemzetközi és nemzetek feletti koordinációt és struktúraépítést. Az integráció keleti típusa vertikálisan felépített, a szovjet érdekeket biztosító és kiszolgáló szerveződés volt. Mivel tehát ebben a térségben a szerves integráció nem valósult meg, a rendszerváltás után dezintegrációs folyamatokról sem beszélhetünk. Ez a régió, az új világrendhez történő teljes integrálódásáig (NATO- és EU-csatlakozás) egy kényszerstruktúrától mentes, relatív strukturális vákuumba került, amely a létező szocializmus talán legsúlyosabb örökségeként fogalmazható meg. Ezt a vákuumot a nemzetközi politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok radikális átrendeződése miatt nevezhetjük transzformációs vákuumnak.

Közép- és Kelet-Európa történelme során szétzilált nemzetiségi helyzetét, amely az I. világháborút követően a II. világháború alatt újabb megrázkódtatásokat élt át, a kényszerintegráció által kikényszerített egységes látzat sem segítette, hiszen a magyarság esetében több, különböző felépítményű gazdasági és társadalmi viszonyok között működő nemzetállamok területén kellett boldogulniuk. A közép-európai össznemzeti sorsközösségen belül a nemzetiségi helyzetet egyrészt a korábbi történelmi asszimilációs folyamat folytatása, másrészt pedig a problémáknak a szocialista internacionalizmus talajára történő adaptálása jellemezte. A jugoszláv vajdasági autonóm terület, a szlovák és a román történelmi magyar városok nemzetiségi arányainak jól kitervelt – ámde nemzetállami szempontból érthető – megváltoztatása, végül pedig az erdélyi (magyar) falurombolás szervezett koncepciója a határon túl élő magyarság kérdésének különböző megoldásait jellemzik. A szocialista internacionalizmus leple alatt, valamint a térséget megszálló és ellenőrző szovjet megszálló hatalom politikai egyetértése mellett megnyilvánuló folyamatok – rendszertanilag – előrevetítették a nemzeti szuverenitást előbb-utóbb visszanyerő térségben a nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatos, elemi erővel felszínre törő ellenségeskedést.

A két világrendszer szembenállásának vége a maga totális katonai eszközrendszerével együtt egy sor ellentmondásos következménnyel járt az európai politikában, amelyek közül hármat emelek ki. Az első ellentmondás abban rejlik, hogy a térségben hirtelen megszűnt a nemzetközi integráció zárt formája. Igaz ugyan, hogy Európában másfél évtizeddel a rendszerváltás után a meglévő integrációk és együttműködési modellek területi kiter-

jesztésének folyamata zajlik, azonban egy szorosra fogott összeurópai együttműködésnek és integrációknak (gazdasági, katonai) még mindig csak a kezdetén tartunk. Ez persze nem azt jelenti, hogy egy összeurópai együttműködési rendszer létrehozása a jövőben ne valósulhatna meg, de közvetlenül a rendszerváltoztatás után és napjainkban is még mindig jelentős mind kelet-, mind pedig összeurópai szinten a relatív strukturális vákuum, továbbá a részstrukturák és a nemzetközi rendszer egyéni szereplőinek súlya. A korábbi nemzetközi kapcsolatokat jellemző feltételrendszerek elvesztésével ma még nem lehet pontosan meghatározni, hogy hol fog a jövő európai együttműködésének politikai és földrajzi határa húzódni.

A következő ellentmondás oka a korábban szilárdan működő, különböző típusú folyamatokat és konfliktusokat kezelni képes keretfeltételek szétesése. Ebből következik, hogy a transzformációs vákuum időszakában a régióban ellentmondásos gazdasági és társadalmi fejlődési pályák valósultak meg. Míg korábban a stabilitást veszélyeztető tényezők elsősorban katonai dimenzióban megjelenő külső fenyegetést jelentettek, addig az új feltételek között a veszélyforrások elsősorban az államon belül keresendők, és csak kismértékben jelenik meg külső fenyegetést jelentő kockázat.

A NATO 1990. évi csúcstalálkozójának biztonságot és stabilitást „átértékelő” paradigmaváltása is éppen a transzformációs vákuum kezdeti időszakára esik: veszély és fenyegetés helyett a sokkal szélesebb vetületben értelmezhető kockázat és kihívás kifejezések jelentik a biztonságpolitikára hatással lévő folyamatokat. A nagyhatalmak közötti konfliktusokat elnyomó szembenállási mechanizmus azon a szinten szűnt meg, amelyen a szembenállásnak végső győztese nem lehetett, maga mögött hagyva azt a biztonsági teret, amelyben nem katonai eredetű konfliktusok és feszültségek erőszakos és katonai jelleget is ölthetve sokkal valószínűbbek lettek, emellett ezen konfliktusok az adott politikai-stratégiai környezetben nagy valószínűséggel bárhol, ugyanakkor csak erősen behatárolt térben jelenhetnek meg. A nyugati hatalmak és a világpolitikára jelentős hatással lévő országok eltérő reagálása a jugoszláv utódállamokban, Hegyi-karabahban és Csecsenföldön zajló konfliktusokra jól jelzi a konfliktus és a rizikó közötti értelmezési különbségből adódó gyakorlatot.

Harmadrészt megállapítható, hogy a konfliktusok valószínűsége azokban a régiókban emelkedett meg, amelyek a legnagyobb strukturális deficittel rendelkeznek, mint például Közép- és Kelet-Európa, illetve Európa nagy strukturális törésvonalai. Ebben szerepet játszik a fejlett integrációs hagyományokkal rendelkező Nyugat és a strukturális hiányosságokkal küzdő Kelet között meglévő tradicionális különbség. A közép- és kelet-európai országok nyugati integrációkba történő befogadásával ez a strukturális törésvonal keletre tolódik tovább Lengyelország, Szlovákia és Románia keleti határai felé. Ezzel a folyamattal egy időben megfigyelhető Közép- és Kelet-Európában egy észak-déli

szubregionális törésvonal is, amely a balkáni államoktól (Szerbia, Bulgária, Albánia és részben Románia) való távolságtartást rejt magában. 1990 óta minden fegyveres konfliktus szintjét elérő esemény a volt Szovjetunió utódállamaiban és a strukturális törésvonalak mentén (volt Jugoszlávia területén) zajlott.

A rendszerváltozás után tehát a transzformációs vákuumból való lassú kiábalás időszaka egybeesett a stabilitást és biztonságot szolgáló feltételrendszerek gyökeres változásával, amely az egyes államok külpolitikai lehetőségeit is alapvetően befolyásolta. Napjainkra a bel- és a külpolitika egymástól szinte elválaszthatatlan lett, meghatározó elemeiben az adott társadalmi berendezkedés mellett a geopolitika és a gazdasági potenciál lényegesen nagyobb súllyal bír, mint a katonai potenciál szintje. A stabilitást megalapozó stratégiák korábban jellemzően egyoldalúan katonai jellegű felfogáshoz tapadó, viszonylag egyszerű politikai kezelhetősége mára többdimenziós, politikailag és technikailag nehezen kezelhetővé alakultak át. Komplexitása szoros kapcsolatot eredményez a különböző stabilitási szintek, a bel- és a külpolitika, valamint a nemzetközi rendszer nagy számú szereplője között.

2. A Kárpát-medence stabilitása a magyar geopolitika horizontján

A határon túli magyar kisebbségek speciális mennyiségi és minőségi adottsága mellett Magyarországot a geopolitikai térségben az elmúlt évszázadokban mindvégig hangsúlyosan jelentkező nemzeti kisebbség és az állam között létrejövő feszültségek jellemzik. Az évszázados feszültségek a közép-kelet-európai rendszerváltoztatások után elemi erővel törtek a felszínre, amely folyamatban indikátor tényezőként természetesen a nacionalista erők is megjelentek. A hatalmi vákuumba került régióban három geopolitikai fogalom állt a központban: a nemzet, a nemzet lakóhelye és az állam fogalmi meghatározása és szerepének definiálása. Geopolitikai régióinkban éppen az okozza a legtöbb gondot, hogy az említett három fogalom nem esik egybe, így az államok hatalmi potenciáljuknak megfelelően képesek újabb konfliktusokat indukálni, vagy a régiókat életben tartani.

A jaltai világrend felbomlásával tehát a nagyhatalmi konszenzuson alapuló világrend keretei szűntek meg Közép- és Kelet-Európában. A dezintegrációs folyamatok új nemzetállamokat hoztak létre, amelyek elismerése a II. világháború után kialakított európai határvonalak alapvető megváltoztatása nélkül vált lehetségessé. Kérdés azonban, hogy a kialakult poszt-bipoláris „új világrend” milyen mértékben kedvez a térség stabilitásának. A stabilitás az európai történelemben összetett fogalom: az I. világháború után megalakult Népszövetség a stabilitást és a békét helyezte előtérbe a nemzeti kisebbségek jogainak rovására. A béke megőrzése és a stabilitás egyidejűsége tehát ebben az értelemben érdekellentéteket szül. A bipoláris világrendben a volt szocialista országok szövetsége stabilnak volt értékelhető, természetesen sajátos nézőpontból.

A magyar kisebbségek az I. világháborút követően kialakított világrendben a Magyarországgal határos országok mindegyikében, továbbá kis számban Csehországban is jelen vannak. Tekintettel arra, hogy a határon túli magyarság helyzetéből adódóan rendkívül erős nemzeti, nyelvi, kulturális és vallási identitással rendelkezik, valós nemzeti közösséget alkotnak a szomszédos országok területén. A balkáni térségben az elmúlt évtizedben tapasztalható konfliktusok jellegét tanulmányozva megállapítható, hogy a térségben a nemzetiségi problémák jelentik a legnagyobb konfliktusforrást az államok közötti kapcsolatrendszerben. Ez az állam és a nemzeti kisebbség viszonyában fennálló konfliktus jelenti a térség regionális destabilizációjának veszélyét, amely a politikai, gazdasági és társadalmi átmenet időszakában élő régió viszonylagos biztonságát veszélybe sodorhatja. A határon túl élő magyar kisebbség helyzete egész Európában egyedülálló, az orosz ajkú kisebbség után a magyarok élnek legnagyobb számban az államalkotó anyanemzet határain kívül. A kialakult történelmi helyzetben a magyar kisebbségek kérdése tehát a mindenkori magyar külpolitika kiemelt geopolitikai prioritása kell hogy legyen. Az erős identitástudattal rendelkező magyar kisebbségek erőteljes, ugyanakkor nyílt, de békés politikai harcot folytatnak lakóhelyükön. A mindenkori magyar kormányoknak meglehetősen nehéz feladatot jelent összehangolni az európai integrációs politikát az aktív nemzetpolitikával, különös tekintettel a térségben a történelem folyamán felhalmozódott etnikai és nemzetiségi konfliktusok nagy száma miatt. A poszt-bipoláris világrend létrejötté, a gazdasági és társadalmi vákuum egyértelműen teret adott a korábban elfojtott nacionalizmusnak, amely a problémákra megoldást keresve újult erővel tört felszínre. Az újjáformálódó világképben Közép-Európának három geopolitikai tényezővel kell szembesülnie és megoldást találnia: a nemzet és az állam viszonya, a nemzet földrajzi elhelyezkedése és az államok kapcsolatrendszerének optimális arányosítása.

A Kárpát-medencében a hivatalos statisztikák szerint 13,4 millió magyar nemzeti közösségbe tartozó él, amelyből 2,8 millió (21,4%)¹ él a Magyar Köztársasággal határos országok területén. Ez a tény nemcsak a szűk régió, hanem egész Európa számára kihívást jelent, mivel a kisebbségek egyetlen fegyverükkel, a politikai képviselőikkel harcolnak kulturális szolidaritásuk érdekében. A térség és Európa számára a nagyszámú magyar határon túli kisebbséggel kapcsolatban a kihívást elsősorban az jelenti, hogy – tekintettel a magyar kisebbség földrajzi elhelyezkedésére – már maga a kapcsolatfelvétel is magyar irredentizmus feléledését jelenti a szomszédos országok felfogásában. Ez abból a tényből ered, túl a történelmi tapasztalatokon, hogy a magyar kisebbség elhelyezkedése nagy részben a történelmi magyar területekkel esik egybe. A szomszédos országok egy részében tehát a mai napig létezik egy olyan félelemérzet, hogy a magyar kisebbségekkel való nemzeti szintű magyar kormányzati törekvések végső soron az államhatárok megváltoztatá-

sát kényszeríthetik ki az ott élő magyarok érdekeire hivatkozva. Ez a gondolkodásmód napjainkban is jelen van, amely megfelelő belpolitikai feltételek esetén az adott állam biztonságpolitikájának szerves részévé is válhat – az erre irányuló magyar szándékok minden szinten történő tagadása esetén is.

A magyarok területének anyaországba történő integrálásától való félelem a rendszerváltoztatás után újabb dimenziókban merül fel. A határon túli magyarok önszerveződésének fejlődésével az összmagyarsággal fenntartott szervezettebb intézmény-kapcsolatok, a magyar szellemiség szélesebb körű ápolásával a nemzeti integráció a korábbiaknál erőteljesebben jelentkezik. Az új típusú integráció iránti igény azonban a határok szabad átjárhatóságán, a határokon átívelő gazdasági, kulturális kapcsolatokon nyugszik. A határon túli szervezetek a rendszerváltoztatások után már önállóan is képesek érdekeiket képviselni nemzetközi fórumokon, amelyet az intézményesített magyar–magyar érdekszövetségek még eredményesebbé képesek tenni.

Annak felismerése, hogy a határon túli magyar kisebbségek, amelyek sem területileg elszakadni, sem pedig asszimilálódni nem akarnak, a szomszédos országok fejlődéséhez minden eszközzel hozzájáruljanak, egyetlen eszköze az autonómia (személyi, kulturális, különleges státusú, területi) biztosítása, amely nemcsak a befogadó nemzet fejlődéséhez, hanem annak pozitív nemzetközi megítéléséhez is hozzájárul. A magyar kisebbségek kialakulásához teljes mértékben hasonló dél-tiroliak etnikai autonómiája példaértékű, és hosszú távon egy lehetséges megoldást jelentene a térség és Európa békés fejlődése irányában a hasonló kihívásokkal küzdő államok számára.

3. A magyar külpolitika feltételrendszere a rendszerváltoztatás időszakában

A rendszerváltoztatás utáni demokratikusan választott kormányok számára a szomszédos országokkal kapcsolatos külpolitikát illetően nem állt rendelkezésre bevezetett és használható modell. Az Antall-kormány külpolitikájában kezdetben alapvetően a reformszocialisták külpolitikai elképzeléseire támaszkodhatott, azonban ez a támasz az 1989–1992 közötti, a külpolitikai környezet, valamint a külpolitika alakításának belpolitikai feltételeinek alapvető megváltozásával nem bizonyult elegendőnek és tartósnak.

A Kádár-rendszer konszolidációja után sem tartozott a külpolitika a kiemelten kezelendő kormányzati prioritások közé. Az ország vezetése tisztában volt a külpolitika alakításának korlátozottságával, amelyben egyébként meglehetősen szűk mozgástérrel rendelkezett. A saját kezdeményezések időszaka éppen a rendszerváltozás előtt élénkült meg, amikor éppen az 1990. márciusi és áprilisi demokratikus választások előtt az utolsó nem demokratikusan választott kormányzat diplomáciai offenzívája elhúzta a menekült keletnémetek előtt a nyugati határon a vasfüggönyt, aláírta a szovjet

csapatok kivonásáról szóló szerződést, továbbá apró lépésekben a Varsói Szerződésből való távolodás első szakaszában is szerepet játszott. Az 1989. év és 1990 első hónapjainak külpolitikai irányvonala az új, demokratikusan megválasztott Parlament és kormányzat kiinduló pontjának számított. Ez a tény nagyban megterhelte az Antall-kormányt, mivel az előző, nem legitimnek bélyegzett kormányzat külpolitikai irányvonalát nagyobb változtatások nélkül kellett továbbvinnie. Az Antall-kormánynak egyrészt a korábbi Németh-kormány külpolitikai kontinuitását kellett megjeleníteni, amelyben az ellenzék vezetője, Horn Gyula irányító szerepet játszott, másrészt viszont bizonyítania kellett azt is, hogy egy demokratikusan választott kormányzat külpolitikája egészen más, mint elődjéé volt. Ezek az ellentmondások eredményezték a rendszerváltozás előtti és az azt követő külpolitikai folyamatok komplikáltságát mind Magyarországon, mind a többi volt szocialista országban. Ennek megfelelően az Antall-kormánynak meg kellett oldania azt a feladatot, hogy saját külpolitikai koncepciót dolgozzon ki, amely a magyar külpolitika három alapvető prioritását közös nevezőre képes hozni. A magyar külpolitika három alapvető célja a nyugati integrációkhoz való csatlakozás, a szomszédságpolitika fejlesztése annak új alapokra helyezésével, valamint a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai egység fenntartása és támogatása a magyar állam felelőssége alapján.

A rendszerváltozás utáni feltételek változásai alapvetően két területen, a transzformációs költségek gazdasági és szociális vetületén, valamint a korábban elfojtott nemzetiségi problémák újbóli felszínre kerülésében mutatkoztak. Az 1991. évi moszkvai puccskísérltet és a délszláv államokban zajló háborús események hidegzuhanyként érték az átalakuló országok politikai vezetését, a társadalmi és gazdasági elitet és a lakosságot, valamint a Nyugatot is, amely összességében a felszabadult térség első nagy csalódása volt az új lehetőségek árnyékában. Ez a sokkhatás – ellenkező előjellel – a rendszerváltozás 1989–1990-es lehetőségének felismeréséhez volt hasonlítható. Az akkoriban uralkodó érzéseket a kommunizmusból való felszabadulás és a nagyhatalmak szembenállásának megszűnése motiválta, amely a „vissza Európába”, valamint a „demokrácia, jólét és Nyugat” vezérfonalra fűzött fejlődési irányt jelölte ki. Az e folyamat útjába gördített első akadály a térség önálló, nemzeti külpolitikájának súlyát egy csapásra megnövelte.

Az Antall-kormány nemzetiségekkel és kisebbségekkel kapcsolatos megnyilvánulásai abból indultak ki, hogy 1990-ben Magyarországon az az ellenzék jutott hatalomra, amely számára a nemzetiségi kérdések mindig is fontosak voltak. Az 1990-es választásokkal azonban Magyarországon nem tisztán az a demokratikus ellenzék jutott hatalomra, amelyik a Kádár-rendszerben érintetlen volt, mivel az Antall-kormány számos minisztere a Kádár-rendszerben különböző egyetemeken és kutatóintézetekben dolgozott, maga a miniszterelnök pedig az Orvostörténeti Múzeum igazgatója volt. A

demokratikus ellenzék meghatározó tagjainak másik része, az SZDSZ alapítói pedig 1990 után ellenzéki pozíciót foglaltak el. A liberális demokratikus ellenzéki hagyományok vezetőinek (mint az SZDSZ egyes vezetői, vagy Havel elnök Csehszlovákiában) szerephomályosítása az adott feltételek mellett érthetően vezetett abban az irányban, ahol a nemzet és a kisebbségek hangsúlyozása fontosabbá vált az egyéni szabadságjogoknál.

Az 1989–1990-es nyugati integrációs és jóléti remények azonban hamarosan illúzióvá váltak. A hétköznapi realitása, a piacgazdaság működési logikájából eredő tőke brutális megjelenése az álmodott jólét helyett a megörökölt hatékonytalan termelési szerkezetből eredő hatalmas gazdasági visszaesést és ebből eredően a munkanélküliség drasztikus emelkedését, továbbá a főbb makrogazdasági mutatók régen látott romlását hozta magával. A hidegháborút demokratikus alkotmányjogi eszközökkel és kisebb forradalmakkal szinte azonnali kapitulációval megnyerő Kelet-Európa szembe találta magát a „győztünk, de hogyan élünk a kialakult helyzettel?” jellegű nyugati passzivitással. A gazdasági és szociális felzárkózás egykori Marshall-tervhez hasonló formája az identitásválságba került Nyugat részéről elmaradt. A hidegháború győzteseként fellépő Nyugat számára valóban nagy kihívást jelentett a keleti határok és az ellenségkép drasztikus megváltozása, amely helyzetben a nyugat-európai államoknak új alapra kellett helyezni a gazdasági és katonai integráció korábbi céljait, azok bővítési lehetőségeire fel kellett készülni, illetve az egyetlen nagyhatalomhoz (USA) fűződő viszonyuk is átértékelésre szorult.

4. A nemzetiségi kérdés újrastrukturálása a rendszerváltoztatás után

A közép- és kelet-európai országok külpolitikájának átalakulása azonban nem csak a szovjet típusú hatalmi struktúra és a hidegháborús örökség lebontására korlátozódott. A 20. században létrejött három nagy európai föderáció felbomlásával (Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia), amely Magyarország határainak közvetlen szomszédságában zajlott le, világossá vált, hogy a szocialista világrendszer bukásával együtt olyan államrendszerek szétesése is bekövetkezett, amelyek életben tartását az elmúlt társadalmi rendszerek tették lehetővé. Az Antall-kormány hivatalba lépésekor Magyarország öt országgal volt határos, majd két és fél év múlva már héttel, amelyekből csak kettő maradt ugyanaz a korábbiak közül. Ezen országok közül mindegyikben élnek kisebb-nagyobb lélekszámban magyar nemzetiségű polgárok. A Magyarországgal határos, 1991–1992-ben felbomlott föderációkból alakult új államokhoz való viszony alakulása legalább annyira változatos volt, mint az ott élő magyar nemzetiség sorsának alakulása.

A hidegháború végét jelentő rendszerváltoztatások eufóriáját 1991-re egy új felismerés váltotta fel: a régióban való együttélés szabályait az alapvetően megváltozott feltételrendszerek miatt teljesen új alapokra kell he-

lyezni. Mivel a nemzetközi kapcsolatok elméletének liberális felfogása a szovjet uralom évtizedei után széles körben érthető okokból nem felvállalható elv volt, a függetlenné váló új és régi nemzetállamok számára egyetlen járható útnak legtöbb esetben egy kitalált unitárius nemzetállam-felfogás tűnt járható útnak, amelyben az állam és a nemzet egységének hangsúlyozásában a nemzetiségek csupán idegen testek voltak. Ezáltal a térség stabilitását egy újjáélesztett nacionalizmus veszélyeztette. A nagyszámú nemzetiségekkel rendelkező államok (Románia, Ukrajna, Szerbia, Szlovákia) számára ez elsősorban belpolitikai, majd másodsorban külpolitikai síkon jelentkező problémát jelentett, míg a más országban élő nagyszámú nemzetiséggel rendelkező államok (Oroszország, Magyarország) számára a probléma elsősorban nemzetközi feszültségekhez vezetett.

A rendszerváltoztatásból eredő optimizmust tehát gyorsan felváltotta a térségben azóta is meghatározó bizonytalanságérzés. A nacionalizmus erősödésére jellemző, hogy Magyarországon ismét nagy erővel jelent meg a Trianon-szindróma – a politikai életben is. A magát ismét a nagyhatalmak áldozataként bemutató politikai öntudat újfent szembesült azzal, hogy Trianon miatt a magyar politikai és gazdasági cselekvőképesség erősen behatárolt kényszerpályán mozog, amely a szomszédos országokban élő magyarsághoz való viszonyt is erősen determinálja.

Antall miniszterelnök beszédei joggal adtak okot olyan következtetések levonására kül- és belpolitikai szereplők egy része számára, hogy a kormány múltorientált látásmódja a két világháború közötti időszak és az új Magyar Köztársaság között kíván egyfajta szellemi kapcsolatot teremteni. Ezt látszott alátámasztani többek között a két világháború reprezentáns politikusainak rehabilitációjának gondolata, továbbá az, hogy Horthy Miklóst, a két világháború közötti magyar revansista politika megtestesítőjét magyar hazafinak nevezte.² Ugyanakkor a romantikus nacionalisták melegágyában hamarosan mélyebb értelmű nacionalista lelkek ébredtek fel, 1992. augusztusában Csurka István kormánypárti parlamenti képviselő, az MDF alelnöke immár magyar élettér kialakításáról írt dolgozatot.³ A hitleri időkre emlékeztető gondolatok miatt saját párttársa, Debreceni József által rásütött „rasszista, antidemokratikus és antiszemita, a náci ideológiával való teljes azonosulás”⁴ bélyeg azóta is rajta maradt. Tíz napra volt szüksége Antall miniszterelnöknek ahhoz, hogy némileg elhatárolódjon Csurka gondolataitól. Ennek oka az volt, hogy Antall nem tudhatta pontosan, az MDF soraiból hányan értenek egyet Csurka gondolataival. Ezzel a késedelemmel a magyar kormányt és a kormánykoalíció vezető pártját hamar megterhelte a külföldi politikusok negatív megítélése, amely a külpolitika terén a szomszédos országok általi „revansista, stabilitást aláásó” jelzőkkel kényszerpályára vitte a magyar külpolitikát. A Nyugat számára az elemzők által megjövendölt legrosszabb változat látszott érvényesülni a régióban: a

térség az extrémizmus és a destabilizációs folyamatok forrása, amelytől jobb távol maradni. A kormány hátrányos megítélését kilenc hónappal később e tekintetben javította Csurka kizárása az MDF frakcióból, ami után megalakította a Magyar Igazság és Élet Pártját.

A rendszerváltozás utáni kül- és belpolitikai folyamatok tehát összességében tovább bonyolították és ellentmondásosabbá tették az amúgy sem egyszerű szomszédság- és kisebbségpolitikai feltételrendszert.

A térség történelmének alakulása olyan sokrétű, összetett szomszédsági kapcsolati és kisebbségpolitikai rendszert alakított ki, beleértve a határok jellegének kérdését is, hogy az etnikai kisebbségek, az etnikai többség és az anyanemzet viszonyának kérdésköre rendszerszerűen magában hordozza az ellentmondásosságot és a feszültségek forrását.

5. A rendszerváltoztatás utáni kormányok kisebbségpolitikája

5.1. Az Antall-kormány kisebbségpolitikai alapelvei

A Magyar Köztársaság Alkotmányának 6. § (3) pontja kimondja, hogy „a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását”. Az Alkotmány tehát egyrészt a legmagasabb jogszabályi (alkotmányos) szintre emelte a magyar kisebbségekkel kapcsolatos törődést, másrészt azonban semmi konkrétumot nem tartalmaz a törődés céljára és eszközeire vonatkozóan, azaz arról, hogy a magyar kisebbségek a magyar külpolitika rendszerébe milyen módon tagozódhatnak be. A határon túli magyarság kezelésének gondolata, egy kisebbségvédelmi törvény megalkotásának terve már a 70-es évek végén megfogalmazódott, a kodifikációs munkálatok azonban a gazdasági nehézségek megjelenésével, majd később a rendszerváltoztatás indukálta kormányzati teendők miatt 1990-ig húzódtak el, és az Antall-kormány idején teljesedtek be.

Az Antall-kormány külpolitikájának első évében a kisebbségek ügye deklaráltnan fontos, ámde konkrét tettekben különösebben nem megnyilvánuló téma volt. A kormányalakításkor elhangzott beszédében Antall az elmúlt időszak nemzetet elszakító történetét az európai integrációkhoz való csatlakozással látta megoldhatónak.⁵ Az intézményi háttér megteremtése érdekében a Miniszterelnöki Hivatalban először államtitkárság, majd a 90/1992. Kormányrendelet alapján 1992-től külön hivatal, a Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) szolgálta a magyarság ügyét. A HTMH a Miniszterelnöki Hivatal felügyelete alá tartozik (az Orbán-kormány idején a Külügyminisztérium felügyelete alá került, majd a Medgyessy-kormány alatt ismét visszakerült a Miniszterelnöki Hivatal felügyelete alá), ezért az egységes magyar külpolitika érvényesítése mellett egy újabb szervezet központosított tevékenysége mind a konzervatív, mind a liberális oldalon fel-

vetette bizonyos hátsó szándékok meglétét a határon túli magyarsággal kapcsolatos ügyek kezelésében.

A kisebbségpolitika tehát az Antall-kormány külpolitikájának központi témája volt, amely a nemzetközi jog keretei között az emberi jogok védelmének elvére épült. A külpolitika ezen irányvonala 1991 elejétől ősziig alapvetően változatlan maradt, csupán az időközben megváltozott politikai mozgástér feltételrendszerének elemzése vált egyre sürgetőbbé. Ennek első jele 1991 áprilisában a miniszterelnök azon kijelentése volt, amelyben a magyar külpolitika központi szerepeként nem a magyar kisebbségek kérdését határozta meg, viszont azt a jó szomszédságpolitika egyik feltételeként értékelte.⁶

Antall 1991 tavaszán kifejtette kormánya álláspontját a Magyarországon élő kisebbségekkel kapcsolatban: a Magyarországon élő etnikai és nemzeti kisebbségek kérdését az európai elvek alapján normatív és intézményi alapokon kell szabályozni. Ennek tartalmi elemei érintik mind a hazai belpolitikát, mind pedig a nemzetközi kapcsolatokat.⁷ Ez az értékelés indirekt módon mintegy értékmérőként szolgált a szomszédos államok kormányai számára a magyar nemzeti kisebbségekhez való viszonyuk kialakításában.

1991 őszen azonban a magyar külpolitika kisebbségekkel kapcsolatos felfogása új elemekkel bővült. Az egyik a pontosan nem definiált autonómiának és kollektív jogoknak a követelése volt, a másik pedig a követelés indoklásaként a népek önrendelkezési jogának gyakorlására, és nem az általános emberi jogokra hivatkozva történő alátámasztása. Mindkét elem abból az összefüggésből indult tehát ki, hogy az autonómia és a kollektív jogok nem az egyéni emberi szabadságjogokból, hanem az önazonosság-tudat és önrendelkezési jog talaján állnak.

Az Antalli külpolitika 1992 nyarára teljesedett ki, amikor a miniszterelnök lélekben magát 15 millió magyar miniszterelnökének nevezte. Ezt a kijelentését a *Newsweek*-ben adott interjújában pontosította: „...jogi értelemben 10 millió magyar polgárnak, érzelmileg és lélekben pedig 15 millió magyarnak vagyok a miniszterelnöke”⁸. Ez a kijelentés éles határvonalat jelentett a korábbi, kisebbségekkel kapcsolatos nyilatkozatok és külpolitikai lépések után, amellyel a magyar kisebbségi és külpolitikai gondolkodás alapvetően megváltozott, és a későbbi kormányok tevékenységére is rányomta bélyegét.

Az autonómia és a kollektív jogok tartalmi mibenlétére vonatkozóan a kormány továbbra is adós maradt, miközben a Nyugat folyamatos nemtetszését fejezte ki az európai integrációba igyekvő kormány külpolitikájával kapcsolatban. Az autonómia és a kollektív jogok tartalmának meghatározása helyett a kormány átvette a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) 1992 áprilisában előterjesztett koncepcióját, amely nem csak a magyar kormány, de a határon túli magyar közösségek vezérfonalává is vált e kérdéskörben. A koncepció alapvetően a Jugoszláviára vonatkozó 1991. október 18-i és november 4-i Hágai Békekonferencián elfogadott Carrington-

terv javított verzióján alapult, amely a magyarlakta területeken magyar autonóm területek létrehozását javasolta. Az autonóm terület és az anyaállam viszonya azonban a VMDK koncepciójában éppolyan kidolgozatlan maradt, mint a Carrington-tervben. A VMDK a nemzetiségek kollektív szabadságjogait alapvetően a személyi autonómia biztosításával képzelte el az oktatás, a nyelvhasználat és a kultúra területén. Ezáltal a kisebbségek egyfajta jogi személyiséggé válnának, és közigazgatási egységként – alkotmányos jogok alapján – önálló hatalmi ágként szabadon gyakorolhatnák jogukat. Ezzel a koncepcióval a VMDK 1992-ben az 1991-i alkotmánymódosítással jogilag kiüresített vojvodinai autonóm terület jogainak visszaállítását próbálta elérni. Ez a kezdeményezés a Jugoszláv utódállamokban, ahol korábban viszonylag széles körű kisebbségi autonómia rendszer létezett, nem okozott akkora kihívást a nemzeti kormányok számára, mint Szlovákiában és Romániában, ahol az autonómia hagyományai korántsem voltak olyan mértékben erősek.

Antall nemcsak szinte szó szerint vette át a határon túli magyar nemzeti szervezettek és szövetségek által előterjesztett kisebbségvédelmi koncepciókat, hanem azokat a szomszédos államokkal kötendő megállapodásoknál egyfajta megállapodási alap-minimumként kezelte. A kormány tudatosan arra törekedett, hogy a határon túli magyar szervezeteket harmadik félként vonja be a szomszédos államokkal folyó párbeszédbe, amellyel a kisebbségi szervezetek számára gyakorlatilag direkt beleszólást biztosított a kül- és belpolitikai eseményekbe. Ezáltal azonban a határon túli magyar szervezetek mintegy beleszólhattak volna nem csak a kormány külpolitikájába, de az azzal szorosan összefüggő belpolitikai folyamatokba is.

A határon túli kisebbségek védelmét szolgálta az az elv is, hogy a Magyarországon élő kisebbségek számára biztosított jogok egyfajta példaként szolgálnak a határon túli kisebbségekkel kapcsolatos, szomszéd államok által alakított nemzetiségi politika kérdésében. Ez a felismerés alapvetően jó, azonban a nemzetiségek arányaira tekintettel mindenképp rejt magában aszimmetrikus elemeket. Míg a Magyarországon élő nemzetiségek száma relatív alacsony, addig a határokon túl a magyarság mintegy 21,4%-a él.

1993-ban Antall miniszterelnök kategorikusan hangsúlyozta, hogy „a szomszéd államokhoz fűződő jó viszonyainkat alapvetően az ott élő magyar kisebbségek kezelése határozza meg”⁹. A határon túli magyar kisebbségekkel kapcsolatban megfogalmazott úgynevezett Antall-doktrína tehát azt jelentette, hogy a kormány a kétoldalú kapcsolatok egészét a kisebbségi probléma alá rendelte. Azokon a területeken, ahol a kétoldalú megállapodások nehézségekbe ütköztek, ott a kormányzat nemzetközi szinten fáradozott a kívánt hatás elérése érdekében.

1992-től a kormányzat felismerte a határon túli kisebbségek kérdéséből eredő biztonságpolitikai kihívást: a kisebbségek elnyomása negatív hatással van mindkét – az otthonát és az anyanemzetét jelentő – országra, továbbá

egész Európa biztonságára. Ez a biztonságpolitikát is érintő határon túli kisebbségekre vonatkozó felfogás maradt a kormányzat külpolitikai vezérfonaláig 1993-ig, a rendszerváltoztatás utáni első, a Magyar Köztársaság biztonságpolitikai alapelveit megfogalmazó 11/1993. sz. Országgyűlési Határozat megjelenéséig. Az akkori hat parlamenti párt 1993. március 12-én határozatban mondta ki, hogy „térsgünkben jelentős destabilizációs faktorként jelentkezik a nemzeti kisebbségek jogainak tagadásán alapuló politika, az intoleráns nacionalizmus.” A parlamenti pártok a megoldást nemzetközi szervezetek együttműködésével a nemzetközi jog alapján vélték megoldhatónak. Ennek megalapozására a határozatba beemelték az EBEÉ 1992. évi dokumentumának megállapítását, ami szerint „a nemzeti-etnikai kisebbségek problémaköre nem tekinthető az adott állam kizárólagos belügyének, s nem is csak regionális jellegű, hanem az egész EBEÉ-térség biztonságát érintő biztonsági és emberi jogi kérdés”.

Für Lajos honvédelmi miniszter 1992. február 14-én egy MDF pártrendezvényen, Miskolcon a határon túli magyarok és a térség biztonságának összefüggésével kapcsolatban kijelentette, hogy a magyar nemzet biztonságának van egy különleges, speciális jellege, amely véleménye szerint csak a magyarokat jellemzi. A magyar nemzet Für szerint itt a Kárpát-medencében ugyanis nem csupán a Magyar Köztársaságot jelenti. A magyar nemzet egy nyelvi nemzeti közösség. Egy nemzet, amelynek egyharmada a trianoni békediktátum következtében jogilag nemzeti kisebbségi státusba került. Ez a tény egy lényegi összetevője a nemzet biztonságának garantálási folyamatában, amely magában foglalja a teljes magyar nemzetet a Kárpát-medencében. Für figyelmeztetett, hogy minden magyar felelős politikusnak, a kormánynak és a Parlamentnek minden legitim diplomáciai eszközzel arra kell törekednie, hogy a határon túli magyar kisebbségek veszélyeztetett helyzete ebben az átmeneti időszakban megszűnjön.¹⁰

Für beszédét egyetlen jelentős országos napilap sem közölte, arról csak a helyi Észak-Magyarország című napilap tudósított.¹¹ A beszédet rögzítő hangfelvétel alapján azonban egyes szomszédos országok politikusai felháborodásukat fejezték ki. Az akkor még Csehszlovák föderáció kormányától Für elnézést kért, és biztosította Csehszlovákiát, hogy beszédét rosszul értelmezték, és sem a magyar kisebbségek fegyveres védelméről, sem az államhatárok megváltoztatásáról nincs szó. A csehszlovák tiltakozás hangneméhez képest sokkal erősebben jelent meg a román diplomácia, amikor Năstase Für beszédéből azt olvasta ki, hogy Magyarország gyakorlatilag olyan nemzetközi környezet kialakítására törekszik, amely lehetőséget teremthet a határok békés úton történő megváltoztatására.¹² Egy román napilap egyenesen odáig megy el a téma elemzésével, hogy egyes magyar kormánytagok célja olyan külpolitika folytatása, amely Kelet-Európa, különösen Románia békéjét és biztonságát destabilizálja. Egy román napilap, a

Dimineața egyenesen azt a kérdést teszi fel olvasóinak, hogy látnak-e különbséget a *Mein Kampf*-ra épülő nyelvi nemzetközösség megvédésére irányuló Hitleri politika és Für kijelentése között.¹³

A parlamenti pártok éberren figyelték egymás nyilatkozatait, kijelentéseit, hiszen az akkori belpolitikai helyzetben a határon túli magyarokról és a trianoni határokról szóló megnyilvánulások szinte minden esetben éles vitákat váltottak ki. Az Antall-kormányon, sőt, az egész konzervatív koalíción belül is rések keletkeztek a határon túli magyarokkal kapcsolatos állásfoglalások következtében.

A trianoni békeszerződés 70. évfordulójára történő előkészület tartalmazott egy esetleges hat-párti közös nyilatkozatot, amely a korábbi eseményt „tragikus” jelzővel illette volna azzal a kiegészítéssel, hogy Magyarország a Helsink-i zárónyilatkozat alapján az államhatárok sérthetlenségét elismeri. A közös nyilatkozat végül nem született meg. Ennek ellenére a Parlament 1990. június 4-i 10. ülésnapján az elnök felszólalásában tragikusnak minősítette a trianoni békét, és egy perces néma felállással kívánt emlékezni az eseményre. Erre a felhívásra a jelenlegi nemzeti oldalt összefogó legnagyobb párt, a Fidesz képviselőcsoportja tiltakozásul kivonult az ülésteremből, mivel az akkor vallott liberális nézeteikkel a megemlékezés megfogalmazott tartalma összeegyeztethetetlen volt.

A nacionalizmus kezdeti ébredésének még az árnyait is eltüntetni volt hivatott Meiszter Dávid, a Külügyminisztérium helyettes államtitkára, amikor a Népszabadságban arról írt, hogy Magyarországnak hangsúlyosan kell kijelenteni azt, hogy a szomszédos országokkal szemben semminemű területi igénye nincsen. Ki kell jelteni, hogy a határok megváltoztatása sem erőszakos, sem pedig békés eszközökkel, másképpen fogalmazva: tárgyalások útján sincs napirenden.¹⁴

Ezek után nem kérdéses, hogy miért kellett az Antall-kormány egyik állami vezetőjének elhatárolódnia bárminemű határmódosítás logikájától olyan földrajzi környezetben, amelyben egymás után születtek meg újabbnál újabb államok. A válasz egyrészt az európai integrációs folyamatok által létrejövő határok nélküli Európában rejlik, másrészt pedig a határok megváltoztathatatlanságáról szóló kinyilatkozások a kisebbségi kérdés szomszédos államokon belüli kedvezőbb politikai támogatásának lehetőségét tette valószínűvé.

Az európai integrációs szervezetekhez történő csatlakozási folyamatból, különösen az Európai Közösséggel 1991. decemberben aláírt társulási szerződésből eredő, a későbbi csatlakozás tekintetében a szükségszerű feltételek kidolgozásának egyik sarkalatos pontja a csatlakozandó régiót jellemző nemzeti-etnikai problémák kezelésének módja volt. A kelet-európai rendszerváltoztatások után felerősödő nacionalizmus, illetve az évszázados megoldatlan nemzetiségi kérdések integrálását az Európai Unió nem tartotta kívánatosnak. Ezeket a problémákat ugyanakkor az 1990-es évek első

felében nem próbálta meg az Európai Unió hangsúlyosan kezelni, vélhetően a kérdéskör érzékeny jellegére való tekintettel. A csatlakozási feltételeket e témában legkonkrétabban és leghangsúlyosabban Balladur francia miniszterelnök fogalmazta meg, amelyet egy új európai biztonsági rendszer megteremtése keretében kívánt elfogadtatni. A terv lényegében a kelet-közép-európai országok számára kívánt a preventív diplomácia eszközével megoldást javasolni a határok sérthetlenségének és a nemzeti kisebbségek problémájára. A terv értelmében a rövid és középtávon csatlakozásra váró országoknak az instabilitást okozó jelenségek elkerülése érdekében jószomszédi viszony kialakítására, az államhatárok kölcsönös elismerésére, valamint a területükön élő nemzeti kisebbségek problémáinak kielégítő megoldására kell törekedniük. Az Európai Unió végül is elfogadta a Balladur-tervet, amely Európai Stabilitási Egyezmény néven került be a történelembe. A politikai jellegű multilaterális egyezményt 27 ország írta alá, további jogi viszonyok rendezését az Egyezmény kétoldalú (alap)szerződések megkötésére bízta. Az eddigi legmarkánsabb, nemzeti és etnikai viszonyokat rendezni kívánó egyezmény azonban vitathatatlan előremutató jellege ellenére sem ért el átütő sikert, mivel a nemzetiségek helyzetének kezelésére vonatkozóan nem tartalmazott érdemi és részletes előírásokat.¹⁵

A magyar kormány kezdeti lelkesedését a Balladur-terv iránt rövid időn belül letörte az a tény, hogy az EU tagországok – részben saját hasonló jellegű problémájuk miatt – nem támogatják sem a kollektív jogok speciális biztosítását, sem pedig a határon túli magyarok számára biztosítandó speciális védoltalmat.¹⁶ Ezzel az Antall-kormány stabilizációs csomagja néhány hónap alatt a nagy reményből csalódottsággá változott, amely a belpolitikai tekintélyvesztés mellett a magyar tárgyalási pozíciókat a románnal és a szlovákkal szemben erőteljesen csökkentette. A kormány szomszédságpolitikája ezzel egy szűk célra koncentrált: a korábban relatíve általánosan, majd később konkrétabban megfogalmazott kisebbségi jogok érvényesítésére. Ezzel összhangban mind a kormányzati koncepció, mind pedig annak indoklása új megvilágítást kapott, mivel a korábban hangoztatott kisebbségi jogok, mint az emberi jogok egyik speciális dimenziója mellett megjelent az önrendelkezési jog elve is. Így amennyiben a kormány etnikai alapú nemzetről beszél, azt értelemszerűen a kisebbségi jogok területén is kell értelmezni. Amennyiben az a fel fogás a kormány értékrendjében kiemelkedő helyen áll, akkor az a külpolitika nemzetiség központúvá válását jelenti. Ez természetesen nemcsak a Magyar Köztársaság szomszédos államaival ápolt kapcsolatokra nyomja rá bélyegét, hanem a külpolitika egyéb dimenzióiban is érezteti hatását. Ezen elvek alapján beszélt Antall 15 millió magyarról, amely a gondolat logikáját követve elméletileg 3 millió határon túli magyar anyanemzethez való csatolását is jelenti. Felmerül a kérdés, hogy az etnikai alapon történő nemzet-meghatározás nem jelentheti-e a hazai kisebbségek kizárását a magyar nemzet fogalmából.

Ez az állampolgár és a nemzet fogalmainak átfedési specifikálódását jelenti a Magyar Köztársaság esetében, amely fogalmak használata, értelmezése és az azokból levont következtetések messzemenő elméleti vitákra, valamint mély bel- és külpolitikai érdekellentétek kialakulására is alkalmasak lehetnek.

Az állampolgárság és a nemzet fogalmak szétválásának avagy összeolvasztásának belpolitikai vetületét jelentheti az a lehetőség, hogy a határon túli magyarok a magyar belpolitikában szerepet kaphatnak-e, esetleg egyes kérdésekben vétójoggal rendelkezhetnek. Ugyanez a probléma a külpolitikában három ponton jelentkezik. Először is a kollektív jogokra történő hivatkozással egyre magasabb szintű követelések jelenhetnek meg (kollektív jogok, területi autonómia), amely a szomszédos ország saját etnikai alapú nemzet meghatározásában jelentős veszélyt hordozhat, mivel a kisebbségi jogok elvét és a nemzeti szuverenitást egy szinten kellene biztosítani. Másodsor: a kollektív jogok kiteljesedése a határ- és kisebbségi kérdésekkel való összefüggésének értelmében kedvez a békés határmódosítási elképzelések megvalósításának, amely végső soron a kollektív jogokon alapuló kisebbségvédelmi elv logikus következménye is lehet. Harmadszor pedig a szomszédságpolitika folyamatos és konzekvens alárendelése a kisebbségi érdekeltségeknek – az előbbi két tényezővel együttesen – az egyes államok közötti együttműködést lényegében megnehezíti, amely következtében a bilaterális szinten megoldható kérdések multilaterális szintre történő áthelyezését jelenti.

A kisebbségi problémakör nemzetközi szintű kezelése a határon túli magyarok tekintetében két egymás mellett haladó pályán folyik: egyrészt emberi jogi, másrészt biztonságpolitikai problémaként. Mindkét kiindulópont szükségessé teszi a nyugati államok megfelelő garanciáit, végső soron pedig a nyugati integrációkhoz való mielőbbi csatlakozást. Ebben a megközelítésben kezdetben egy problematikus integrációs kapcsolatrendszer látzott körvonalazódni, amely a partnerek elvi integrációs készségének és képességének elvén alapul, nem pedig az egyes érdekszövetségek segítségével kialakítandó strukturális érdekeken.

Ezekre az elvekre alapozva kívánta az első szabadon választott konzervatív kormány a Nyugatot megnyerni saját kisebbségi politikája támogatására. Az ezzel kapcsolatos – politikailag korrekt – nyugati véleményeket legszemléletesebben a Frankfurter Allgemeine Zeitung foglalja össze: „A Nyugat kevésbé gondolja úgy, hogy Magyarország Nyugat-Európába igyekeztét azáltal könnyítené meg, hogy az egyes szomszédjaival szemben élesen elszigetelődne”.¹⁷

A hazai belpolitikában az Antall-kormány külpolitikájának kritikáját legképtelenebben a Szabad Demokraták Szövetségének 1994-es választási programja tartalmazta, amely szerint a konzervatív kormány – eltekintve attól, hogy az európai politikai és gazdasági integráció folyamatában lényeges áttörést nem tudott elérni – képtelen volt a kölcsönös bizalom elve

alapján egyenrangú partnerként megállapodni a szomszédos országokkal a határon túli magyarság helyzetének javítása céljából.¹⁸

Az Antall-kormány kül- és nemzetpolitikájának teljes körű értékeléséhez a rendszerváltoztatás időszakának hazai belpolitikáját és az alapvetően megváltozott nemzetközi rendszer hatásainak együttesét kell szem előtt tartani. A gazdasági és politikai függetlenségét visszanyert államok eufóriája, valamint az adott pillanatban korlátlanak tűnő külpolitikai cselekvési lehetőségek azonban meglehetősen hamar korlátok közé kerültek. Az Antall-kormány az 1991. évi ukrán–magyar alapszerződéssel Ukrajna számára például éppen akkor tett rendkívüli diplomáciai gesztust, amikor Ukrajna éppen a nemzetközi elszigetelődés felé haladt. Építő jellegű megállapodásnak lehet nevezni a Szlovéniával 1992. november 6-án aláírt kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodást is. A többi határos államok kormányaival való kapcsolatra azonban erőteljesen rányomta bélyegét a délszláv válság elmélyülése, valamint az a tény, hogy a kétoldalú kapcsolatok ápolásával a nemzetiségi kérdés háttérbe szorult. A kormányoldalon megnyilvánuló egyes kijelentések a szomszédos államokban alapot adtak az újjáéledni látzó magyar nacionalizmustól való ismételt félelemnek, amely egyes értelmiségi rétegek bevonásával erőteljes magyarelles kisebbségi politika kialakításához vezetett. Az, hogy az Antall-kormány adott bel- és külpolitikai feltételrendszer keretében sikerrel fékezte-e meg a még szélsőségesebb külpolitikai erőket, vagy más külpolitikai hangsúllyal nagyobb eredményeket is elérhetett volna, objektíven csak nagyobb történelmi távlatból ítéltető meg. Tény azonban, hogy a térség stabilitásának erősítésére irányuló külpolitikájuk – a demokráciát gyakorlatban éppen tanuló kormányként – a kialakult hatalmi és transzformációs vákuumban összességében sikeresnek értékelhető. Az Antall-kormány bukásához a kényszerűen felvállalt gazdasági szerkezetátalakítással járó totális szanálás mellett a bel- és külpolitikai retorika nagyobb tömegeket irritáló jellege is hozzájárult.

5.2. A Horn-kormány kisebbségpolitikája

A magyar külpolitika a rendszerváltást követő második szabadon választott kormány hivatala idején természetesen élesen különbözött a korábbi nemzeti konzervatív gyakorlattól. A szocialista-liberális kormány külpolitikai súlypontrendszerének eltérő jövőképét elsősorban az különböztette meg elődjétől, hogy míg az Antall-i jövőkép az egész nemzetet kívánta integrálni (lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke), addig a Horn elképzelései tulajdonképpen megtorpanni látszottak az országhatárnál. A későbbi kormányciklusokban uralkodó politikai szándékok ugyanezt a kettős trendet követték, amely folyamat a mélyülő politikai polarizációval egyre nagyobb gondot jelent az egységes, a kormányciklusokon átívelő külpolitika megteremtésének szükségessége tekintetében. A Horn-kormány dekla-

rált külpolitikai céljai azonban alapvetően programszinten nem tértek el elődjektől. A Magyar Köztársaság euroatlanti integrációja, a jószomszédi viszony megteremtése és ápolása, valamint az elszakadt nemzetrészek támogatása a felsorolás fontossági sorrendjében, de egyformán hangsúlyos elemként jelent meg a retorikában.¹⁹

A határon túli magyarok vonatkozásában megmutatkozó, a korábitól eltérő politika kinyilvánításával nem sokáig várt a kormány, a választások estéjén Horn Gyula miniszterelnök bejelentette, hogy Antallal ellentétben ő tíz és fél millió magyar állampolgár miniszterelnöke kíván lenni, amelybe tehát beleértette a Magyar Köztársaságban élő nemzetiségeket, és kizárta a határon túl élő magyar nemzetiségű polgárokat. Ez a pragmatikus fel fogás, annak ellenére, hogy hasonlóságot mutatott a szovjet megszállás alatt vagy akár a radikális-liberális Károlyi-kormány politikájával, alapvetően a szomszédos országokkal való jó kapcsolat talaján próbálta meg a határon túli magyarok helyzetét – elődjéhez képest lényegesen szerényebb retorikai eszköztárral – jobbra fordítani.

A szocialista-liberális kormány külpolitikáját 1994–1998 között mindvégig a minimális erőfeszítéseket igénylő, a felszínen mégis sikeresnek látszó, a konfrontációkat elkerülő, és a nyugati hatalmak egyetértését, megértését és jóindulatát bíró külpolitika jellemezte. A természetes asszimiláció és a lakóhely-elhagyás magakadályozására – tehát a helyben történő kultúra és identitás megőrzés erősítése érdekében – hathatós eszköztárat elődjéhez hasonlóan nem mutattak fel. Egyes, a magyar nemzet kárpát-medencei egységének prioritását hirdető a Horn-kormány nemzetpolitikáját a következőkben foglalták össze: „a közösségi elit nemzeti-autonomista elhivatottjainak hermeneutikai szájkosár, a kollaboráns elitnek médiaszerep és juttatások, a bázisnak frázisok”.²⁰

A Horn-kormány külpolitikai prioritás-sorrendje szerint első helyen tehát az euroatlanti integráció állt, ezt követte a jószomszédi viszony és végül a határon túli kisebbségek, szemben az Antall-i prioritás-sorrenddel, amely az integrációs törekvések mellett a jószomszédi viszony rovására történő határon túli kisebbségek ügyét tartotta a legfontosabbnak. A Horn-kormány nemzetpolitikáját az Európai Unió szabályozási rendszerének és a nemzetközi jognak a talaján állva kívánta megvalósítani, amely tézist igazol a kormányprogramjukban²¹ az erre, valamint a koppenhágai EBESZ dokumentumra és az Európa Tanács 1201-es ajánlására történő hivatkozás is. Ezzel a nemzetpolitikai céllal – elődjével ellentétben – nem feszegették az európai szabályozás kereteit a határon túli magyarsággal kapcsolatos elképzelések keresztülviteléhez szükséges elégtelen mozgástér miatt.

Az 1995. március 19-én Szlovákiával és az 1996. szeptember 16-án Romániával aláírt alapszerződések – az 1991. decemberben Ukrajnával aláírt alapszerződést követően – nagy bel- és külpolitikai vihart kavartak. Az alapszer-

zódések előkészítését hatalmas parlamenti viták kísérték. A szerződések ratifikálását az ellenzék ugyanazzal a megjegyzéssel támogatta, mint a státus-törvény elfogadását az Orbán-kormány ellenzéke 2001-ben: a támogatást nemzetpolitikai, bel- és külpolitikai okokból ugyan támogatják, de amennyiben kormányváltásra kerül sor, azonnal változtatásokat eszközölnék.

Az alapszerződések megkötésével kapcsolatban a politikusok és diplomáciatörténészek között érdekes viták merültek fel. Míg Diószegi István professzor úgy véli, hogy az 1947. évben Párizsban, majd 1975. évben Helsinkiben megkötött (béke)szerződéseket követően nincs szükség az államhatárok megváltoztatásáról való ismételt lemondás deklarálására,²² addig a politikus Kovács László külügyminiszter szerint egy újabb megerősítés beillik a korábbi szerződések sorába.²³

Az alapszerződések megkötésének szükségességét alapvetően a térség stabilitásának és biztonságának szerződéses garanciái, a jószomszédi kapcsolatok kialakítása és a terhes történelmi örökségtől való megszabadulás indokolta. Az alapszerződések értelmét azonban csak hosszú távú történelemszemléletben lehet igazolni, ugyanis azok csakis annyiban bírnak relevanciával, amennyiben a geopolitikai térség hosszú távú stabilitását (status quo megőrzése, radikális változások elmaradása), a nyugati integrációkhoz történő csatlakozás képességét és készségét helyezük előtérbe. Az Európai Stabilitási Egyezmény értelmét csakis abban az esetben nyerheti el, amennyiben az alapszerződések egész sora fog megvalósulni (teljesség elve), továbbá azok reális tartalommal történő megtöltése után a gyakorlatban is működőképesek lesznek (racionalitás elve).

Az alapszerződések megkötését deklaratív módon az Európai Unió is szorgalmazta, mivel az integrációs szervezet nem kíván nézeteltérésekkel és konfliktusokkal terhelt állapotokat integrálni. Ezért az Európai Unióba történő belépés ki nem mondott feltételeként is lehet értelmezni az alapszerződések megkötését, ahol első lépésként nem feltétlenül az alapszerződések tartalma vagy annak egységes értelmezése és betartása a fő cél, hanem az, hogy egyáltalán megkezdődik a meglévő problémák kezelése. Ezáltal az érintett geopolitikai régió államai szuverenitásának kölcsönös elismerése, területi státuszuk garantálása, a népességgel kapcsolatos problémák nevesítése és kezelésükkel kapcsolatos elvárások megfogalmazása a tagjelölt országok kibéküléséhez, végső soron a térség stabilitásának erősödéséhez vezet. A korábban már részletesen említett Balladur-terv azonban az Európai Stabilitási Egyezmény keretében elvárta, megkövetelte a szomszédos államokkal történő alapszerződések megkötését. Ebben az időszakban azonban Magyarországnak sem Szlovákiával, sem pedig Romániával nem volt alapszerződése, éppen azokkal az országokkal nem, amelyekben a legnagyobb lélekszámú magyarság él, és ahol a legtöbb nemzetiségi konfrontáció adódik a kisebbségi jogok területén.

A Horn-kormány tehát egyrészt az euroatlanti integrációs végcél érdekében, másrészt pedig az összmagyarság geopolitikai problémáinak megoldási lehetőségeként megkötötte a nemzetiségi szempontból legproblematisabb két állammal, Romániával és Szlovákiával az alapszerződéseket. A magyar kormány diplomáciai sikerét jelzi a szükséges alapszerződések megkötésében kifejtett erőfeszítéseként az a talán véletlen tény is, hogy a szlovák–magyar alapszerződést éppen az Európai Stabilitási Egyezmény zárókonferenciáján írták alá. A hosszabb ideig vajúdó román–magyar alapszerződés vitái a kompromisszumokra alapozott tárgyalásokkal végül felgyorsultak, majd az aláírt szerződést a két nép megbékéléseként az egész világ üdvözölte.

A sokat támadott és vitatott tartalmú alapszerződések, mint tudjuk, koránt sem tekinthetők véglegesnek, ugyanakkor a mindenáron való aláírásra törekvéssel a magyar kormány rendkívüli diplomáciai sikert könyvelhetett el a térség stabilitásának erősítését jelentő szerződések megkötésével.

A Horn-kormány által megkötött alapszerződéseket a kormány jobboldali ellenzéke elsősorban amiatt bírálta, mert az az ellenzék szerint alapvető magyar érdekekről mondott le, mivel az Európa Tanács 1201. számú ajánlásával kapcsolatban kompromisszumos formulát tartalmazott, nem ragaszkodott a Bolyai Egyetemhez és az egyházi javak visszaszolgáltatásához, továbbá a Beneš-i dekrétumok hatályon kívül helyezéséhez. Orbán Viktor publikációiban az alapszerződést egyenesen a világosi fegyverletételhez hasonlította.²⁴ Megjegyzem, hogy az Antall-kormány által aláírt alapszerződéseket az akkori, kiszagdából és az MDF jobbszárnyából a későbbi MIÉP-et megalakító jobboldali ellenzék is bírálta, elsősorban a határok magyar részről történő elismerése miatt.

Az Európai Unió elvárásainak megfelelően Magyarország körbebástyázta magát olyan alapszerződésekkel, amelyek már jogi kereteket biztosítottak a szomszédos országok kapcsolatrendszerének kiegyensúlyozására. Az alapszerződések kritikájára, miszerint azok nem teremtették meg a valós megbékélést, a válasz egyszerű: a régió nemzeteinek valós megbékélése rendkívül összetett, hosszú távú társadalmi, kulturális és gazdasági folyamatok összességén alapul, amely játszmában a kezdő lépés megtételére került csak sor. Az alapszerződések megkötése a térségben hasonló megpróbáltatásokkal járt Ukrajna, Moldávia, Lengyelország és Litvánia vonatkozásában is.

A Horn-kormány nemzetpolitikájáról összegzőképpen megállapítható, hogy a határon túli magyarság kérdéséhez kizárólag az európai jogi normák alapján, a kormányprogramban és retorikájában elődjénél visszafogottabban és szerényebben viszonyult, a történelmi jelentőségű, ugyanakkor csak egy folyamat kezdetét jelentő alapszerződéseket nagy kompromisszumok árán, az Európai Unió kényszere miatt a hazai ellenzék és a határon túli magyar szervezetek nem kellő mélységű bevonásával oldotta meg, amelyet azonban nagy diplomáciai sikerként könyvelhetett el.

5.3. Az Orbán-kormány kisebbségpolitikája

Az Orbán-kormány tevékenységének elemzésekor a kormánykoalíció tagjainak magyarságpolitikájához fűződő viszonyát érdemes vizsgálni. A Magyar Demokrata Fórum Antall-i hagyományokon építkező nemzetpolitikája lényegében a „lélekben 15 milliós” magyarsággal való kormányzati törődés gondolatából indult ki, amelyet a koalícióban is képviselt. A Független Kisgazda Párt ultrapopulista megnyilvánulásai révén szintén a nagy magyar nemzetben való gondolkodást helyezte előtérbe a nemzetpolitikájában. Érdekesebb azonban a Fidesz Magyar Polgári Párt nemzetpolitikai attitűdje. Míg a párt képviselői 1991-ben a trianoni megemlékezés okán kivonultak a Parlament ülésterméből, és lényegében 1993-ig kritizálták, valamint poentírozták a nemzeti érzelmek erőteljesebb megjelenését a politikában, addig az 1993. évi gyökeres politikai fordulatuk után teljes mellszélességgel kiálltak az Antall-i nemzetpolitika megvalósítása érdekében. Az 1998-as választásuk utáni kormányra kerülésük után azonban új rendszerbe foglalták nemzetpolitikájukat, és - részben politikai pálfordulásuk igazolásaképpen - az Antall-i nemzetpolitikán túlmutató gyakorlatot folytattak.

Az Országgyűlés által 1998. december 29-én elfogadott, 94/1998. (XII 29.) számú, a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről szóló Országgyűlési Határozat az öt évvel korábbi határozathoz képest hangsúlyosabban, de tartalmilag hasonlóan foglalkozik a határon túl élő magyar nemzetiségekkel. A kisebbségek helyzetének javítását az Országgyűlés továbbra is a térség biztonsága erősödésének feltételeként értékeli. A határozat ugyanakkor - az előző határozattól eltérően - kijelenti, hogy „A Magyar Köztársaság megkülönböztetett figyelmet fordít a határain túl élő magyarság helyzetére...”. Az Orbán-kormány által beterjesztett határozati javaslat ezzel is érzékeltetni kívánta az Antall-i nemzetpolitika folytatásának, részben azon túlmutató irányának tartalmát.

Míg az Antall és a Horn-kormány idején a magyar kormányok elsősorban alapszerződések megkötésével igyekeztek biztosítani a kisebbségi jogokat, tehát a nemzetközi jog alapján a kisebbségi jogvédelem gyakorlatát folytatták, addig az Orbán-kormány ezen túllépve a magyar kisebbséghez tartozó egyes személyeknek és csoportoknak a magyar államhoz fűződő intézményes, közjogi és politikai természetű kapcsolatát szabályozta a státustörvénnyel, amely a kulturális kedvezményeken túl szociális és gazdasági jellegű kedvezményeket is biztosított. Míg a kisebbségvédelem a kisebbségi jogok biztosításának politikájával az Európai Unióban elfogadott eljárás, addig például a Magyar Igazolványhoz hasonló megoldás - az Albániában élő görögök részére biztosított igazolványon kívül - az európai gyakorlatban nem ismeretes. Az igazolvány külalakját jellemző magyar korona a szomszédos államok nacionalista politikai erői számára a Nagy-Magyarország jelképét felélesztve joggal adhat alapot radikális megnyilvánulásokra és a határon túli magyarok törekvéseinek megakadályozására.

A státustörvény mellett az Orbán-kormány a korábitól eltérő szintre emelte a magyar–magyar csúcsértekezletből kinőtt Magyar Állandó Értekezletet. A MÁÉRT tagjai kizárólag a Kárpát-medencében élő magyarság legitim politikai képvisellel rendelkező szervezeteinek képviselőiből állt, tehát a magyar nemzeti kisebbség által választott politikai erővé vált. A kárpát-medencei magyarság számára biztosított Antall-i vízió a 15 milliós magyarságról Orbán miniszterelnöksége alatt kiegészült a magyar nemzet határokon átívelő újraegyesítésének gondolatával.²⁵

Az Orbán-kormány nemzetpolitikájának új megközelítése részben a nemzetállamokon túlmutató jövőkép egyik modern lehetősége lehet, amelyben az anyaállam a szomszédos államok területén élő nemzeti kisebbséggel személyi elveken keresi a kapcsolatot anélkül, hogy bármi módon hozzáférne ahhoz a területhez, ahol a kisebbségek élnek. Ez az elv, jelsül a szuverén jogkörök bárminemű megosztása, csak a két fél teljes körű, bizalmi alapú megállapodása esetén lehet működőképes. Az új nemzetpolitika veszélye ugyanakkor az, amikor a szomszédos ország nem jelenik egyenrangú félként a szabályozási rendszerben, tehát az adott nemzet belügyeként önálló életet kezd élni, amely folyamat könnyen elvezethet oda, ahol igazán nem is a határon túl élő nemzetiségek sokrétegű összetartozásának erősítése a cél, hanem kiragadásuk a szállásadó állam keretei közül, azaz szimbolikusan semmissé tenni odatartozásukat.

Az Orbán-kormány által folytatott nemzetpolitika jelentős hatást gyakorolt a határon túl élő magyar nemzetiségek magyarságtudatának fejlődésére, a határon túli magyar szervezetek megítélésére és fejlődési lehetőségére. A szomszédos államok mértékadó politikusai azonban a második világháború óta nem tapasztalt kormányzati indíttatású magyar identitást erősítő folyamatot a magyar nacionalizmus újbóli megerősödésékként értékelték, amelyet az Orbán-kormány diplomáciai erőfeszítései mindvégig a megfelelő mederben tudtak tartani. Az Orbán-kormány legnagyobb nemzetpolitikai vívmányát, a státustörvényt, az Európai Unió több intézménye és vezető politikusai is bírálták, mivel az uniós szabályozással össze nem egyeztethető elemeket is tartalmaztak. Az 1998–2002 közötti kormányzati ciklus másik jellegzetessége annak a folyamatnak az erősödése volt, amelyben a határon túli szervezetek és azok vezetői a hazai belpolitikában tapasztalható éles politikai szembenállás gyakorlatát megvalósították, így a magyar érdekek közös képvisellete helyett az egymás ellen fordulás jelentősen gyengítheti az egyes szervezetek súlyát és hitelét.

A Medgyessy-kormány a státustörvény módosításával megteremtette az összhangot az uniós elvárásokkal, így a határon túli magyarsággal kapcsolatos hatályos szabályozás az Európai Unió részéről teljes mértékben elfogadottnak tekinthető.

6. A magyar kisebbségek problémájának békés úton történő rendezési lehetősége

Egy adott – a nemzetállam-felfogás szerinti – állam területén történelmi vagy egyéb okokból adódó kisebbségek jelenléte a nemzeti értékek és érdekek védelme szempontjából a szintiszta helyzetet bonyolító, tehát nemkívánatos geopolitikai helyzet. A kialakult történelmi helyzettel való együttélés, illetve a helyzet kezelésére alkalmazott módszerek minősége és mennyisége alapvetően függ a kisebbségek számától, integrálódási képességének és egységességének fokától. Természetes módon minden állam – éppen a nemzetállamiság érdekeire történő hivatkozással – minden rendelkezésre álló direkt és indirekt eszközzel megpróbálja csökkenteni a kisebbségi és a többségi lakosság arányát, azaz a lehető legtisztább nemzetállam kialakítására törekszik. A térségben azonban gyakorlatilag nem létezik olyan megoldás, amely minkét vagy minden érdekelt fél számára akár tartósan, akár véglegesen ideális megoldást jelentene. Ezt a megállapítást a nemzetközi kapcsolatok elmélete és megannyi történelmi példa támasztja alá. Az elméleti és a történelmi gyakorlati tapasztalatok alapján a magyar kisebbség történelmi területen való identitás megőrzésének lehetséges elméleti lehetőségeit, illetve további lehetséges fejlődési módjait az alábbiakban mutatom be.

a. Határmódosítás

A trianoni szerződést követő határmódosításokat a leválasztott területeken élő, a magyar nemzet részét képező lakosság idegen nemzetek polgárává válását követően a magyar nemzeti kormányok mindenkor nemzetstratégiáját két fő irányvonal jellemezte. Az egyik a magyarság szétdaraboltságát olyan megváltoztathatatlan történelmi ténynek tekintette, amelynek kezelése semminemű politikai felelősséget nem ró a magyar kormányra, illetve a felszínen megjelenő támogatásokkal a problémát megoldottnak látja. Ez a „struccpolitika” hol keményebb, hol lágyabb formában öltött testet. A másik kormányzati nemzetstratégia az egységes magyar nemzet értékei és érdekei mentén alakult ki, amelyben mindig fontos szerepet játszott a határon túli kisebbségek hathatós támogatása annak érdekében, hogy az egységes nemzet átmenthető legyen egy esetleges majdani közös államba, illetve az egyetemes emberi civilizáció jövője számára. Ez az aktív magyarságpolitika a két világháború között nem járt sikerrel, a második világháború után a magyarság szempontjából minimálisan kedvezőtlenebbül ugyan, de ismét helyreállt a trianoni államhatárok rendszere.

A határmódosítás nemzetközi jogi normákon alapuló elméleti megoldása a Magyarországgal határos három föderáció felbomlásán, a délszláv háborúk utáni határok kialakításán nyugvó példák alapján reális elméleti alternatíva. Azonban ez a megoldás – a már említett okok miatt – csupán egyes politikai csoportoknál került a politika színpadára. Az alkotmányos

elveken nyugvó békés határmódosítás jövőbeli bekövetkezését egyes kisebb-nagyobb területek esetén a következők miatt nem tartom elképzelhetetlennek. A térség államainak gazdasági-pénzügyi és védelmi, majd pedig az EU fejlődésével társadalmi integrációs folyamatával a nemzet erejét jelenleg kifejező hatalmi potenciál – a biztonság fogalmának az 1990-es évek elején történt fogalmi és tartalmi változásához hasonlóan – vélhetően alapvetően módosulni fog. Az államhatárok azonban várhatóan középtávon egyes adminisztrációs rendszerek szükségszerű megléte alapján továbbra is fennmaradnak. Az integrációval a biztonság és a hatalmi potenciál átértékelődése logikusan elvezethet egy olyan demokratikus és békés területi átrendeződéshez, amely folyamatban az egyes államok a saját nemzetállamuk totális megvalósulása érdekében (történelmi, kulturális, nyelvi érték-közösség) hajlandóak lemondani a kölcsönösen nagy költségekkel járó nemzeti etnikai kisebbségek okozta többletkiadások elkerülése érdekében bizonyos területekről. Ez természetesen a visszafogadó országra is igaz: a nemzet egységesítése érdekében megéri-e esetlegesen gazdaságilag elmaradottabb régió területi átvétele a szomszédos országtól. Egy fent vázolt határmódosítás a II. világháború óta kialakult – azóta már jelentősebb változásokon átesett – status quo-t érdemben nem befolyásolná, ugyanakkor az egy nemzet – egy állam elvének érvényesülésével a térség konfliktusforrásaiban egy részét minden bizonnyal megszüntetné. A határmódosítás gondolatát a rendszerváltoztatást követően a magyar jobboldali – főként szélsőjobboldali – pártok és politikusok nyíltan vagy burkoltan napirenden tartják, ugyanakkor 1995-ben Kovács László külügyminiszter is elméleti lehetőségként számba vett kisebb határmódosításokat.²⁶

A határon túli magyarság földrajzi elhelyezkedését illetően a határmódosítás kérdése a román–magyar határ kivételével mindegyik szomszédos ország esetében a legnagyobb sűrűségű magyarlakta területek legkevesebb szomszédos ország nemzeti lakosságával lehetne kivitelezhető. A határmódosítás területcserékkel történő kombinálása a hazánkban élő kisebbségek területi elhelyezkedése és arányszáma miatt azonban elképzelhetetlen.

A határmódosítással történő nemzetegyesítés láthatóan periférikus elképzelés, lehetséges legoptimálisabb kivitelezése sem oldja meg teljes egészében a magyar kisebbségek és a magyar nemzetállam egységesítését.

b. Föderális struktúrák létrehozása

A régió történelmének tükrében a legoptimálisabb és egyben az integrációs szervezetekhez történő csatlakozás miatt a legelképzelhetőbb hosszú távú lehetőség a nemzetiségi lakosság földrajzi elhelyezkedésének megfelelő regionalizáció. A történelmi hagyományok által kialakult, az elmúlt évtizedek alatt alapvetően átalakított természetes kereskedelmi és termelői struktúrák felélesztése nemcsak az integrációs szervezetek működési rend-

szeréből adódó regionalitás fontossága miatt, hanem a szerves fejlődés által korábban kialakult termelési és kereskedelmi logika által is prognosztizálható. Sok száz éves háborúskodások után az európai államok nagy részében napjainkban éppen az eredményes regionális gazdasági és kulturális kapcsolatok tesznek pontot a nemzetiségi és területi integritás alapú évszázados ellentétekre. Ugyanakkor a szomszédos államok nemzeti érzelmű elitje a határrevízió előszobáját látja a regionális struktúrák létrehozásában.

A föderális struktúrák esetleges működőképes kialakulása sem oldja meg azonban teljes mértékben a határon túli magyarok nemzetállam szintű egyesítését.

c. Asszimiláció

A történelmi ismereteink és a nemzetpolitika lényegi elemeként is tény, hogy kimondva, kimondatlanul, de az asszimilációs törekvések a nemzeti célok elérésének kötelező velejárója. A többségi nemzetbe különböző – hol békes, hol agresszívabb – eszközökkel történő beolvasztás tehát minden nemzetiségi gondokkal terhelt többségi nemzet legegyszerűbb, ám hosszabb távú cselekvési lehetősége annak érdekében, hogy az egységes nemzetállam lehetőleg terhes nemzetiségi jelenlét nélkül – optimális esetben teljes többségi nemzeti alapon – létrejöhessen. Az asszimilációra való törekvés ugyanakkor erőteljes aszimmetrikus folyamatot indukál a kisebbségi nemzetek részéről, hiszen egy hosszú történelmi, vallási, kulturális, nyelvi népközösségi hagyományt fenyegető politika ellen a kisebbségek identitáson alapuló összezárással, a közös értékek még szigorúbb és következetesebb gyakorlásával és védelmezésével válaszolnak. Minél erőszakosabb és átláthatóbb eszközöket alkalmaz a nemzetállam többsége a kisebbségekkel szemben, annál erősebben jelentkezik a szoros összezárás gyakorlata, amely az asszimilációs folyamat lassulását, és egyidejűleg az asszimilációra törekvő erő fokozását vonhatja maga után. Megfigyelhető, hogy a legerősebb asszimilációs törekvéseket felmutató államok területén a legerősebb a magyar kisebbségek nemzeti identitása.

Az asszimilációs folyamat különböző eszközökkel történő erősítése tehát a többségi nemzetállam számára alapvető nemzeti érdek, amely a tiszta nemzeti államszerveződés irányában történő fejlődés tekintetében jelentkező nemzeti célként elméletileg érthető folyamat. A nemzeti kisebbségek összetartó erejének növelését a történelmi hagyományok elvesztését célzó folyamatok elleni közösségi fellépés, továbbá az anyanemzet saját vagy nemzetközi szervezetek útján történő ellenlépései befolyásolhatják. A kárpátaljai magyarság kivételével belátható időn belül a határon túli magyarság az Európai Unió területén fog élni. Ez a tény a nemzetek közösségének nagyfokú szabadságjogainak kiterjesztését vonja maga után a közeljövőben, amely a kisebbségekkel való bánásmód, a részükre biztosítandó jogok tekintetében pozitív folyamatok kezdete lehet. Az integrációs és re-

gionalizációs folyamatok sajátos együttlétéből eredő közösségekben – az Európai Uniótól a kistérségek szerepének felértékelődéséig – napjainkban a közös emberi civilizáció történelmi örökségként való értékmegőrzése látszik erősödni. Ennek ellenére az asszimilációs folyamatok a vegyes házasságokkal, a munkahely biztosításával vagy önkéntes módon a jövőben külső beavatkozás nélkül is folytatódni fognak.

A határon túli magyarság helyzetén azonban a valószínűleg hosszú távon zajló asszimilációs folyamatok rövid távon alapvetően nem változtatnak, mivel középtávon a nemzetiségeknek a befogadó nemzethez való aránya ugyan változik, ugyanakkor a még mindig nagy számban jelenlévő nemzetiségek kezelésére szükség lesz.

d. Területi decentralizáció

A Kárpát-medence államait, tágabban értelmezve a volt szovjet befolyás alá tartozó régiót, a rendszerváltoztatást követően jellemző, többek között új államstruktúrák létrehozásában is manifesztálódott szuverenitás visszanyerése egyúttal a korábban elfojtott, a történelem során éppen ezért deformálódott nacionalizmus megjelenése is jellemzi. A nacionalizmus az egymással egyre szorosabb kapcsolatban álló kül- és belpolitika megannyi érzékeny területét érintve képes hosszú történelmi szakaszon keresztül nem létező politikai struktúráknak gyökeret verni, a nemzetpolitikának a korábbi időszaktól eltérő képet adni, továbbá nem utolsósorban a rendszerváltoztatással járó nagyfokú gazdasági visszaesésről a figyelmet elterelni. Az európai integrációs szervezetekhez való csatlakozással – annak alapvető feltételeként – az Európai Unióban az integrációs folyamatok ellentételezéseként megjelenő, egyre erősödő nacionalista politika megjelenési folyamatával ellentétben – a régióban meglévő nacionalista feszültségek minden bizonnyal oldódni fognak. A jelenleg több országban szélsőséges eszméken alapuló nacionalizmus valószínűleg a „normális szintre” csökken, amely a többségi és kisebbségi nemzetiségi viszonyokban is pozitív folyamatokat indít be. Az „európai” politizálás az integrációs folyamat erősödésével – és nem utolsósorban annak az előnyeinek társadalmi hasznosulásával – egyidejűleg a közös európai értékek felismerése, elfogadása és annak szellemében történő politizálást jelenti. Ennek keretében vállalható, sőt, a kisebbségek lakta területek gazdasági potenciáljának növelése érdekében szükséges lépés lehet egy területi autonómia létrehozása a nemzetállamokon belül. Ezzel a nemzeti kisebbségek megléte továbbra is fennáll, ugyanakkor a teljes felszabadultság tudatában a nemzetgazdasághoz való maximális hozzájárulás a befogadó nemzet nagyobb ütemű fejlődését is jelenti. Ez a megoldás azonban csak abban az esetben valósulhat meg, amikor a térség kormányaiban tudatosul az a tény, hogy a kialakult status quo megváltoztatása az államhatárok egyre adminisztratívabb jellege miatt egyetlen államnak sem lehet célja és érdeke.

A területi autonómián belül köztes vagy akár végleges fokozatnak minősül a személyi elvű és a kulturális autonómia. Ennek fontosságát napjainkban a többségi nemzet egyes értelmiségi köreiből már felismerték ugyan, de megvalósításához az előzőekben leírt feltételek változatlanul szükségesek. A kulturális autonómia viszonylag kevés engedménnyel hosszú távra csillapíthatja a kisebbségek követeléseit és a többségi társadalommal való szembenállásukat.

A hosszú távon megvalósulható koncepció megoldja a békés egymás mellett élés jelenleg gondokkal terhelt problémáját, és a történelem során kialakult helyzettel mindkét fél megbékélve fejlődhet tovább. Ugyanakkor továbbra sem oldódik meg a nemzet és az állam lefedettsége, azaz a belpolitikában, a gazdaságban és a kultúrában továbbra is jelentős költségekkel járó kölcsönös engedmények szükségesek.

e. Határon túli magyar lakosság kivándorlása

A Magyar Köztársaság kormánya többször hangot adott a határon túli magyar lakosság Magyarországra történő áttelepülésével kapcsolatos véleményének. A hivatalos kormányzati állásfoglalások egyértelműen a történelmileg kialakult nyelv- és kultúraidegen többségi, ugyanakkor közös történelmi múlttal rendelkező környezetben kívánják a magyarság helyzetét javítani. A hivatalos nyilatkozatok tehát a helyben maradáshoz, a kultúra helyben történő megőrzéséhez támogatják. Ugyanezt a véleményt képviselik természetesen a határon túli magyarok érdekszövetségei is. A többségi nemzet célja ezzel ellentétben – a nemzeti célok megvalósítása érdekében – a nemzeti kisebbségek létével összefüggő problémák kezelése és megoldása, a tisztán nemzeti állam megteremtése. Ennek érdekében az európai elvekkel és értékekkel össze nem egyeztethető módon saját hatalmi potenciáljuknak és saját aktuális nemzeti érdekeiknek megfelelő erővel és módszerekkel igyekeznek a nemzetiségi lakosság státusától megszabadulni. Ez az eszüköztár a már említett asszimilációs folyamatokra való rásegítéstől, tudatos manipulálásától kezdve egészen a nemzetiségek anyaországba történő áttelepülésének szorgalmazásáig tart. A lakosság tömeges áttelepülése és/vagy áttelepítése más országok területére a balkáni régió országaiban napjainkban aktuális politikai gyakorlattá vált a krajnai szerbek, a vajdasági magyarok, a koszovói albánok és a bulgáriai törökök esetében.

A 20. század végére a fejlett világban kialakult demográfiai trendbe a Magyar Köztársaság is belesimult, a magyar lakosság száma a 21. század elején évente mintegy 36 000 fővel csökken.²⁷ Ez a tény a demográfiai struktúrában a kevesebb élve születés, valamint az átlagéletkor folyamatos bővülésével az ellátandó, oktatóandó, felnevelendő fiatal korosztály és a nyugdíjellátásra, továbbá nagyobb valószínűséggel orvosi ellátásra szoruló, egyre nagyobb arányú idősebb lakossággal a demográfiai korfa korcsosodását jelenti. Ez a

sztituáció, amely főként a kapitalista piacgazdaság fogyasztáson alapuló társadalmi rendszeréből, a hagyományos értékrendek felbomlásából, a hihetetlen mértékű technikai-technológiai fejlődésből és a bizonytalan jövőtől való félelem által alakult ki, egyben a fejlett, iparosodott nemzetgazdaságok szociális válságát is előrevetítik, mivel a legnagyobb állami elosztórendszerek kerülnek válságba. Európa motorjának tartott Németország is – hasonlóan a többi államhoz – a szociális rendszerek alapvető reformjáról határozott a demográfiai trendek elkeserítő alakulásának tudatában. Az Európai Unió államainak döntő többségében az aktív munkaerő pótlására, azaz a társadalmilag szociálisan ellátandó generációk finanszírozása érdekében idegen országok idegen állampolgárait kívánják – szabályozott módon – a többségi nemzet által lakott területeken letelepíteni munkavégzés céljából. A második világháború utáni megcsappant nyugat-európai munkaképes lakosság pótlására, valamint a Marshall-segély alapján felpörgő gazdaságok munkaerő igényének pótlására tömegesen fogadták be más országok polgárait egyes nyugati országok, főként Németország. Jelenleg a Nyugat-Európában élő betelepültek száma 20–30% körül mozog. Ennek további oka a már említett gazdasági racionalitás mellett az egyes országok volt gyarmati és gazdasági érdekerületéről történő bevándorlás. Az a tény, hogy a bevándorolt, asszimilálódni csak erősen korlátozottan képes, eltérő értékrend és kultúra alapján szocializálódott rétegek milyen társadalmi terhet, és nem utolsósorban biztonságpolitikai kihívást jelentenek az egyes nyugat-európai országok számára, közismert. Ennek ellenére jelenleg a lakosság 5–10%-át kitevő újabb bevándoroltakra tartanak igényt az aktív munkaerő pótlása érdekében.

A Magyar Köztársaságban a nem túl távoli jövőben – hasonló trendek megléte miatt – szintén szükséges lesz több százezres nagyságrendű munkaerő pótlólagos betelepítése. Hazánk a nyugat-európai országokkal szemben azonban rendelkezik egy egyedülálló tartalékkal: a határon túli magyarokkal. Eltekintve a hivatalos kormányzati megnyilvánulásoktól, tisztán racionális megközelítésben a határon túli magyarok szakképzett munkaerejének bevonása a magyar gazdaságba a következő előnyökkel járna a nyugati tapasztalatokkal szemben: a határon túli magyarok esetében nem beszélhetünk eltérő kultúráról, legfeljebb egyes társadalmi folyamatba való beágyazódásuk tér el valamelyest, nincsenek nyelvi és identitási problémák, továbbá a földrajzi közelség miatt nem törvényszerű a családdegysítéssel történő jelentősebb, nem kívánatos társadalmi korfa módosulás sem.

A lakosság áttelepülésének verziója tehát egyrészt a többségi nemzet által kedvező és támogatandó – beleértve az ezzel járó gazdasági hátrányokat is –, ugyanakkor a magyar gazdaság munkaerő pótlásának legoptimálisabb módja. A rendkívüli problémákkal küszködő egészségügyi ellátás öt év alatt is csak két évet tudott a fejlődő világra jellemző halálozási mutatókon javítani, és harminc év alatt Európa legkiterjedtebb családpolitiká-

ja is csak megtorpantani és nem megállítani volt képes a születésszám folyamatos csökkenését. Tehát a nyolc-kilencmilliós, harmadrészben előrege-
dett Magyarország nem pusztá vizio. A trendek azt a lehetőséget is maguk-
ban hordozzák, hogy 2050-re, egy második előrege-
dési hullámot követően, a jelenlegi tizenöt százalékról harmincra emelkedik a nyugdíjas korúak szá-
ma, s emiatt a nyugdíjkorhatárt 75 évre kellene emelni még a nyugellátások
mai igen alacsony szintjének biztosításához is, miközben ma, Magyarorszá-
gon, az 55 évesek között is alig találni aktív dolgozót. A külföldiek betele-
pedése nélkül nincs semmiféle népesedési „eszköze” hazánkknak egy ilyen
előrehaladott előrege-
dés-folyamat megállításához.

Összegzésül megállapítható, hogy a felsorolt megoldási módok közül az *a-d.* pontokban kifejtett elméleti lehetőségek megvalósításához a politikai tudat teljes átalakulására és rendkívül hosszú időre van szükség, és bekövet-
kezésük esetén sem oldódik meg az alapprobléma: a nemzet és az állam egy-
sége. A magyar nemzeti értékek megőrzése és az ebből levezethető nemzeti
érdek a 21. század nagy kihívásai közül a társadalmi-szociális válság elkerülé-
se szempontjából a következőképpen értelmezhető. A hosszú távú nemzeti
stratégia a trianoni határok, mint status quo elfogadásával a jelenleg kialakult
határviszonyok között élő nagyszámú magyar kisebbség, ezáltal a magyar
kultúra és hagyomány egészének lakóhelyen való megtartása, annak kormá-
nyzati támogatása, szociális, kulturális helyzetük nemzetközi szervezetek
és két- vagy többoldalú megállapodásokkal történő garantálása alapvető stra-
tégia marad. Belpolitikailag, továbbá az egyetemes értékeken nyugvó nemzet-
politika szempontjából vélhetően minden kormány hivatalos megnyilvánulá-
sai ezt a célt fogják megjelölni. Ugyanakkor a folyamat legjobb szándékkal
történő támogatása is végső soron a határon túli magyarság lélekszámának
csökkenéséhez vezet a folyamatos asszimilációs és migrációs folyamatok mi-
att. A magyar szociális ellátórendszerek jövőbeni működésképtelenségének
és a demográfiai folyamatok ismeretében a szükséges, már kiképzett munka-
erő-szükséglet Magyarországra történő bevonásában a határon túli magyar-
ság egyedülálló előnyökkel járó tartalékot jelenthet. A több évtizede tartó fo-
lyamatot az egyes történelmi események – délszláv háborúk, erdélyi falurom-
bolási program stb. – időszakosan gyorsították, de a folyamatos Magyaror-
szágra történő bevándorlás egyelőre megállíthatatlannak tűnik. Az elmúlt év-
tizedben csak Romániából mintegy 90-120 ezerre tehető a bevándoroltak
száma²⁸a 2002. évi román népszámlálás előzetes értékelése alapján.

A célzott munkaerő-bevonás azonban nem válhat a mindenkori kormá-
nyok nyílt politikai céljává, ezért szavakban és – korlátozottan, gyakorlatilag
láthatatlanul a betelepítési célt szolgáló – tettekben mindent megtesznek a
helybenmaradás elősegítése érdekében. Miután a legjobb szándékkal meg-
tett támogatások sem vezetnek – nem vezethetnek – eredményre, vélhetően

sajnálkozva, de megnyugvással veszik majd tudomásul a lakhely elhagyással járó, a magyar demográfiára pozitív hatással lévő migrációs folyamatot.

A problémakör bonyolultságából kitűnik, hogy a Magyar Köztársaság polgárainak drámai népességfogyása és az abból fakadó szociális katasztrófát elkerülendő megoldási lehetőségek egy bonyolult interdependencia rendszert jelentenek, amely gazdasági, biztonságpolitikai, szociális, kulturális, rendészeti, statisztikai és migrációs területeken történő egyidejű változásokat indukál. A 21. század egyik nagy kihívásának kezelése tehát meg lehetőségen bonyolult módszerek alkalmazását teszi szükségsszerűvé.

Az útkeresés bonyolultságára jó példa a téma kitűnő kutatója, Dr. Szabó A. Ferenc professzor egyik írása: „Olyan komplex, konszenzussal elfogadott nemzetstratégiára lenne szükség, amely a megfogalmazott prioritások érvényesítése mellett a lehető legkevesebb kárt okozza az elkerülhetetlenül háttérbe szoruló területeken. Ha a magyarság által (történelme során) benépesített területek minden áron való megtartását tekintjük elsődlegesnek, akkor csak idegen népelemeket fogadhatunk, és diszkriminálnunk kell a határon túli magyar testvéreinket. Ha a magyarság elért lélekszámát kívánjuk lehetőség szerint megtartani, akkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy magyarnak maradni leginkább egy magyar országban lehet”²⁹.

7. Ajánlások

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés által Magyarország területének kétharmadát, ezzel együtt lakosságának nagy részét elvesztette. Jelentős számú, mára 2,8 millió főre becsülhető magyarság él a Kárpát-medencében hazánkkal határos államok területén. Ugyanakkor Magyarország jelenlegi területén jelentéktelen arányban élnek más nemzethez tartozó lakosok, amely arány az első világháború előtt mintegy 50% volt.

Az első világháborút követően a magyar külpolitika elsőrendű feladatának az elcsatolt területek visszaszerzését tekintette, amely a magyar nacionalizmus és irredentizmus erősödésével a területek nagy részének visszacsatolásával, majd a második világháború elvesztésével járt. A második világháborútól a rendszerváltoztatásig tartó időszakban a magyar kormányzat erősen háttérbe szorította a nacionalizmust, amely a rendszerváltoztatás után kialakult hatalmi és gazdasági vákuumban elemi erővel tört a felszínre nemcsak Magyarországon, hanem a környező országokban is. A szomszédos államok tehát történelmi tapasztalataik által félnek a magyar nacionalizmus legkisebb megnyilvánulásától is.

A rendszerváltoztatás utáni magyar kormányok mindegyike a nemzetközi jog figyelembevételével – eltérő hangsúlyokkal és retorikával – igyekezett a határon túli magyarság helyben történő boldogulása érdekében jószom-

szédi viszonyt kialakítani, megfelelő garanciákkal biztosítani a magyar nemzeti kisebbségek védelmét. Ennek ellentételezéseként ismételten deklarálta az államhatárok sérthetetlenségét és a Magyar Köztársaság területén élő kisebbségek védelmét.

A rendszerváltoztatás utáni kormányok nemzetpolitikáinak gyakorlásában bebizonyosodott az, hogy az anyaországnak meghatározó szerepe van a szomszédos államok többségi nemzete és a területükön élő magyar nemzeti kisebbségek között kialakult viszony minőségében. Mélyítheti az ellentétet a többségi nemzet és a kisebbségek között a radikális kisebbségi követelések támogatása, és konszolidáló hatású lehet a szállásadó nemzet demokratikus erőinek és a nemzeti kisebbség erőinek közelítése és együttes támogatása. A nemzeti kisebbség védelmét lehet képviselni kétoldalú megállapodásokkal, nemzetközi multilaterális megállapodásokkal vagy a kettő együttes alkalmazásával.

A geopolitikai térségünk etnikai-nacionalista sérelmekkel teli történelmi tapasztalatai mellett jelenleg kiépülő integrációs szervezetekhez történő csatlakozással a probléma kezelésének új típusú dimenziói nyílnak meg. A politikai kultúra fejlődése, a gazdasági fejlődés lehetősége, az európai intézményi kultúra és jogrendszer átvétele mind pozitív folyamat kezdetére utalnak. A múltbeli kölcsönös sérelmek nacionalista manipulációra történő felhasználásának elkerülése érdekében azonban hosszú, több síkon megvalósítandó fejlődésre van szükség. Ehhez a már meglévő nemzetközi jogi normákon alapuló kétoldalú alap-megállapodások mellett az alábbi, alapvetően kormányzati indíttatású folyamatok beindítása szükséges.

Alapvetően szükséges a kormányzati segítség a civil társadalom magáratálalásának erősítésében, annak érdekében, hogy a többségi és a kisebbségi társadalmi szervezetek együttműködve mérsékeljék a feszültségeket. Az együttélés olyan pozitív elemeinek hangsúlyozása szükséges, amelyek mind a kisebbségi, mind pedig a többségi nemzet boldogulását, gazdasági jólétének növekedését segítik elő a regionalizmus, az autonómia és különböző stratégiai szövetségek révén. A kormányoknak közös erőfeszítést kell tennie a kultúra és az oktatás területén a másság és a tolerancia tiszteletének erősítése érdekében. A nemzetiségek és a többségi nemzet mértékadó értelmiségi köreinek bevonásával át kell tekinteni az iskolai tankönyvek, a nyelvkönyvek tartalmát, kezdeményezni kell két- vagy többnyelvű regionális televízió és rádióadók megalapítását. Ez utóbbira kiemelkedő jelentőségű példát szolgáltat a francia-német megbékélést elősegítő kétnyelvű Arte műholdas televíziós adó.

A kormánynak, valamint az anyanemzet és a kisebbségi szervezetek vezetőinek az autonómia és a kollektív jogok elvi és gyakorlati tartalmának meghatározása érdekében folytatott elvi viták mellett a gyakorlati életben a nemzetiségek életfeltételeiben olyan rövid távon érzékelhető gyakorlati rész megoldásokra kell törekedni, mint a nyelvhasználat, az anyanyelvi ok-

tatás, egymás kultúrájának megismertetése, civil kezdeményezések elindítása vagy az önkormányzatiság megeremtése.

A kormány és a kormányzóképes pártok programjaiban kiemelt jelentőséggel kell hangsúlyozni a toleranciát, az etnikai és nemzetiségi befogadó-képességet, az együttélést elősegítő modernizációs elképzeléseket.

A kormánynak támogatni kell a jószomszédi viszony fenntartását, a folyamatos és minél többszű párbeszéd kialakítását, a szomszédos országok demokratikus fejlődését, európai integrációs szervezetekbe történő belépésüket.

A kormánynak folyamatosan fenn kell tartani nemzetközi szervezetek figyelmét a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban, tovább kell fejleszteni a kisebbségvédelem kialakult európai normáit, a vívmányok megtartásának ellenőrzését.

A kormánynak támogatnia kell a határon túli magyar nemzetiségi szervezeteket a demokratikus többségi nemzet által képviselt politikai szervezetekkel történő kapcsolatok kialakításában, és a határon túli szervezetekkel mérsékelt, a nacionalizmus látszatától is mentes elvek alapján történő politikai tevékenységet kell folytatni.

A Magyar Köztársaság biztonságpolitikája kialakításakor figyelemmel kell lenni arra a tényre, hogy geopolitikai térségünkben – tekintettel arra, hogy hazánk minden szempontból nyitott ország – a nemzeti és etnikai területén megjelenő feszültségek a térség stabilitásának jelentős veszélyfaktorát jelentik. Mint a biztonságpolitikai és védelmi koncepció más területén sem, a vizsgált kérdéskörben sem létezik olyan megoldás, amelyet Magyarország kizárólag önjerejére támaszkodva, a kialakult nyugat-európai integrációs szervezektől és a nemzetközi rendszer szereplőitől függetlenül képes lenne megvalósítani. Ezért a nemzeti etnikai kisebbségek kérdésében alapvetően a nemzetközi környezetben történő aktív és tudatos diplomáciai tevékenység lehet az egyedüli alapja a térségre gyakorolt stabilizációs hatás elérésének.

Jegyzetek

¹ Népszámlálási statisztikák.

² József Antall – Interview about Horthy's Funeral. *Current Policy*, 1993. 22. sz., 1993. augusztus 21. 1.

³ Csurka István: Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. *Magyar Fórum*, 1992. augusztus 20.

⁴ Debreceni József: Nyílt levél Csurka Istvánnak. *Népszabadság*, 1992. augusztus 27.

⁵ Antall József felszólalása az Országgyűlés 1990. május 22-i ülésén, Jegyzőkönyv: az Országgyűlés 5. ülése 1990. május 22-én, 193–194.

⁶ Antall József: A Review of the First Results of the New Government. Sajtótájékoztató az MDF székházában, *Current Policy*, 1991. 22. sz., 2.

⁷ Antall József: Address to the Forty-Sixth Session of the General Assembly of the United Nation 1991.10.1., *Current Policy*, 1991. 34. sz. 6.

⁸ Hungary in the Middle - interjú Antall Józseffel a *Newsweek* 1991. november 4-i számában.

⁹ Interjú Antall Józseffel. *Die Welt*, 1993. augusztus 16.

¹⁰ Für Lajost félreértették Csehszlovákiában. *Magyar Hírlap*, 1992. február 19.

¹¹ Remények és veszélyek között: Für Lajos Miskolcon. *Észak-Magyarország*, 1992. február 15.

¹² Nástase külügyminiszter nyilatkozata: Románia nem fél a határok erőszakos megváltoztatásának lehetőségétől. *Magyar Nemzet*, 1992. március 7.

¹³ Román lap kirohanása a magyar miniszter ellen: Dimineața cikk reagál Für Lajos miskolci kijelentéseire „Magyarország – über Alles?” *Népszabadság*, 1992. február 29,

¹⁴ Meiszter Dávid: A határkérdés határai. *Népszabadság*, 1992. augusztus 19.

¹⁵ Csicsery-Rónai István: *Magyarország, az Európai Unió és a NATO*. Kaloprint, Kalocsa, 2000, 59–65.

¹⁶ Dieter W. Bricke: *Minderheiten im östlichen Mitteleuropa. Deutsche und europäische Optionen* [Kisebbségek Kelet-Közép Európában. Német és európai lehetőségek]. Baden-Baden, 1995. 106.

¹⁷ Viktor Meier: Konsequent nur in Richtung Westen [Konzekvensen Nyugateurópába]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1993. január 11.

¹⁸ Fordulat, Biztonság, Felemelkedés: A Szabad Demokraták Szövetsége Választási Programja. *Külpolitika*, Budapest, 1994, 245.

¹⁹ Kovács László felszólalása az EBEÉ konferencián Budapesten, 1994. szeptember 2-án. *Current Policy*, 1994. 13. sz., 2.

²⁰ Borbély Imre: A nemzet hiányzó paradigmája. Magyar Emberi Jogi Alapítvány honlapja: www.hhrf.org

²¹ Magyar Szocialista Párt Kormányprogramja 1994–1998.

²² Gecse Géza: *Állam és nemzet a rendszerváltás után*. Kairosz kiadó, Budapest, 2002. 47.

²³ Uo. 47.

²⁴ Orbán Viktor: Temesvár vagy Világos. *Magyar Nemzet*, 1996. szeptember 14.

²⁵ Orbán Viktor éwertékelő beszéde a Vigadóban, 2002. február 7-én.

²⁶ Kovács László interjúja. *Európai utas*, 1995. 2. sz., 24.

²⁷ KSH népesség, népmozgalom statisztika, www.ksh.hu

²⁸ Varga E. Árpád: A romániai magyarság népességcsökkenésének okairól. *Magyar Kisebbség*, 2002. 4. sz., 3–16.

²⁹ Dr. Szabó A. Ferenc: Tízmilliónál kevesebben. *Magyar Napló*, www.inaplo.hu/mn/200103/40.html